

„MULTA IN HIS OMNIBUS LATENT PROFUNDA MYSTERIA”.
HUGONA, RYSZARDA I ADAMA ZE ŚW. WIKTORA
ROZUMIENIE BUDYNKU KOŚCIELNEGO

Łukasz Libowski

Uniwersytet Opolski
Wydział Teologiczny

University of Opole
Faculty of Theology

e-mail: lukasz.libowski@uni.opole.pl

<https://orcid.org/0000-0001-6175-0823>

Streszczenie. Celem artykułu jest przeglądowe przedstawienie, bez wchodzenia zbyt w szczegóły, w jaki sposób budynek kościelny rozumieli wybrani trzej spośród wiktorynów, mianowicie Hugon († 1141), Ryszard († 1173) oraz Adam ze św. Wiktora († 1150). Na opracowanie składają się trzy części. We wstępnej zamieszczono cztery uwagi wprowadzające (szkoła św. Wiktora; teksty źródłowe; symboliczna mentalność człowieka średniowiecznego; rozróżnienie dwóch rodzajów wiktoryńskiej interpretacji budynku kościoła – eklezjalnej [przymiotnik od łacińskiego rzeczownika *ecclesia*] i animalnej [przymiotnik od łacińskiego rzeczownika *anima*]). Zasadniczą część studium stanowią punkty pierwszy i drugi. W pierwszym omawia się trzy teksty, w których zawarta jest eklezjalna interpretacja gmachu chrześcijańskiej świątyni: *Sermo I* Ryszarda z dziesiątej księgi drugiej części jego *Liber exceptionum* oraz sekwencje XXIV i XXV Adama. Z kolei w punkcie drugim zaprezentowane zostały dwa teksty, w których wyłożono animalny sposób czytania architektury sakralnej: *Sermo II* Ryszarda z *Liber exceptionum* i piątą część drugiej księgi *De sacramentis christianae fidei* Hugona. Całość zamykają dwie uwagi podsumowujące.

Słowa kluczowe: świątynia; kościół; dusza; wiktoryni; Hugon ze św. Wiktora; Ryszard ze św. Wiktora; Adam ze św. Wiktora

UWAGI WSTĘPNE

Celem artykułu¹ jest przeglądowe przedstawienie, bez wchodzenia zbytnio w szczegóły, w jaki sposób budynek kościelny rozumieli – można również powiedzieć: widzieli, czytali, interpretowali – wybrani trzej spośród wiktorynów, mianowicie Hugon, Ryszard i Adam ze św. Wiktora². Najpierw sformułowane zostaną uwagi natury wstępnej. Dzięki nim zwięzła rekonstrukcja myślenia Hugonowego, Ryszardowego i Adamowego o świątyni chrześcijańskiej zostanie osadzona w szerszej perspektywie.

Kwestia pierwsza. Wiktorynami nazywamy myślicieli i pisarzy – wszyscy byli kanonikami regularnymi żyjącymi na podstawie reguły św. Augustyna – związanych ze szkołą działającą w podparyskim opactwie św. Wiktora. Opactwo, a wraz z nim i szkołę założył na początku XII wieku Wilhelm z Champeaux († 1121), rektor szkoły katedralnej przy Notre-Dame w Paryżu, po tym, jak pokonany w publicznej debacie przez swego ucznia Piotra Abelarda († 1142), upokorzony zmuszony był wycofać się ze swej aktywności w Paryżu. I to XII stulecie uchodzi, co ciekawe, za złoty wiek szkoły, choć być może utrzymywać należy, że ów złoty okres szkoły wiktoryńskiej trwał nieco dłużej, aż do połowy wieku XIII, tj. do śmierci Tomasa ze św. Wiktora, zwanego także Gallusem († 1246). Potem szkoła podupadła, aczkolwiek przetrwała jeszcze wiele stuleci, aż do rewolucyjnej kasaty. Kulturę filozoficzno-teologiczną, jaką wygenerowali wiktoryni, należy łączyć z jednej strony z tzw. drugim renesansem, a więc przebudzeniem intelektualnym – choć niewyłącznie intelektualnym – jakie obserwujemy w wieku XII³, z drugiej zaś – ze

¹ Artykuł jest dopracowaną wersją referatu „Hugona, Ryszarda i Adama ze świętego Wiktora alegoryczne rozumienie budynku kościelnego” wygłoszonego 9 grudnia 2022 roku w czasie Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Struktury kościelne i kult religijny w dawnych wiekach. Perspektywy badawcze”. Organizatorem sympozjum była Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

² Gdy chodzi o piśmiennictwo polskie, to dotarłem jak dotąd do jednego artykułu, w którym mówi się o architekturze sakralnej i myśli wiktoryńskiej: U. MAZURCZAK, „*Par caritas par meritum*”. *Miłosierny Sędzia na tympanonach gotyckich katedr. Z kręgu wybranych problemów ikonografii Sądu Ostatecznego w kontekście teologii Hugona ze Św. Wiktora*, „Acta Mediaevalia” 18 (2005), s. 337-352. Z literatury natomiast zagranicznej warto wskazać w tym kontekście: *L'abbé Suger; le manifeste gothique de Saint-Denis et la pensée victorine. Actes du colloque organisé à la Fondation Singer-Polignac (Paris) le mardi 21 novembre 2000*, red. D. Poirel, Turnhout: Brepols 2001.

³ Na temat drugiego renesansu zob. chociażby: Ch.H. HASKINS, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge 1927 = Ch.H. HASKINS, *Renesans XII wieku*, tłum. J. Soszyński (Fontes Rerum ad Historiam Scientiae Spectantium. Series Recentior 29), Warszawa: Aspra 2021; Ch.N.L. BROOKE, *The Twelfth Century Renaissance* (Library of European Civilization), London: Harcourt, Brace & World 1969; J. VERGER, *La Renaissance du XIII siècle* (Initiations au Moyen Âge), Paris: Les Éditions du Cerf 1994; R.N. SWANSON, *The Twelfth Century Renaissance*, Manchester–New York: Manchester University Press 1999.

scholastyką, pod którą autorzy ze św. Wiktora położyli solidne podstawy – rzecz można, iż byli oni protoscholastykami. Ponadto wpisują się z programem, z jakim *suo tempore* wystąpili, w wielki ruch reformy gregoriańskiej, w ramach którego starano się o odnowę Kościoła. Gdy chodzi o dziedzinę idei, to wystarczy to jedno zaznaczyć, iż wiktoryni byli augustynikami: Hugona określa się nawet często mianem drugiego Augustyna (*alter Augustinus*)⁴.

Kwestia wtóra. Interesują mnie trzej filozofowie i teologowie – są to być może najbardziej dzisiaj znani spośród wiktorynów – którzy żyli i tworzyli w wieku XII. Hugon ze św. Wiktora († 1141) – genialny intelektualista, właściwy fundator szkoły wiktoryńskiej, umysł nadspodziewanie żywotny, twórczy i płodny, natura pogodna⁵ i irenicznie usposobiona, wszechstronny erudyta, encyklopedysta, który zdołał objąć wszystką wiedzę swojej epoki i w określony sposób ją zorganizować, tak by tworzyła całość porywającą człowieka i prowadzącą go ku mądrości, czyli ku zjednoczeniu z Bogiem⁶; Ryszard ze św. Wiktora († 1173) – uczeń Hugona, słynny przede wszystkim ze swoich głębokich traktatów, w których zajmuje się wnikliwie rzeczywistością zbliżania się człowieka do Boga i Boga do człowieka⁷; Adam ze św. Wiktora († 1150) – wielce prawdopodobne, że również uczeń Hugonowy, znakomity poeta i muzyk, kompozytor, ułożył ponad pięćdziesiąt sekwencji, a więc

⁴ Na temat szkoły Świętego Wiktora zob. np.: D. POIREL, *Qu'est-ce que Saint-Victor?*, w: „*Omnium expetendorum prima est sapientia*”. *Studies on Victorine thought and influence*, red. D. Poirel, M.J. Janecki, W. Bajor, M. Buraczewski (Bibliotheca Victorina 29), Turnhout: Brepols 2021, s. 487-511 = D. POIREL, *Przechadzając się po krążgankach u św. Wiktora... Prolog*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki 2023; D. POIREL, *Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki [w druku]; *L'abbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge. Communications présentées au XIIIe colloque d'humanisme médiéval de Paris (1986-1988)*, red. J. Longère (Bibliotheca Victorina 1), Paris–Turnhout: Brepols 1991; *L'école de Saint-Victor de Paris: Influence et rayonnement du Moyen Âge à l'époque moderne*, red. D. Poirel (Bibliotheca Victorina 22), Paris–Turnhout: Brepols 2010; *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau (Brill's Companions to the Christian Tradition 79), Leiden–Boston: Brill 2017.

⁵ W trakcie jednej z rozmów telefonicznych w lutym 2023 roku M.J. Janecki, znawca wiktorynów, a przede wszystkim Hugona, powiedział mi, że z osobą Hugona kojarzy mu się w pierwszej kolejności rzeczownik *serenitas*.

⁶ Na temat Hugona zob. P. SICARD, *Hugues de Saint-Victor et son école* (Témoins de Notre Histoire 2), Turnhout: Brepols 1991; D. POIREL, *Hugues de Saint-Victor* (Initiations au Moyen-Age), Paris: Les Éditions du Cerf 1998; P. ROREM, *Hugh of Saint Victor* (Great Medieval Thinkers), Oxford: Oxford University Press 2009; M.J. JANECKI, *Hugon ze św. Wiktora. „Magister victorinum”*, w: *Mądrość wiktorynów* – i tam dalsza literatura.

⁷ Na temat Ryszarda zob. W. BAJOR, *Ryszard ze św. Wiktora. „Doctor contemplationis et amoris”*, w: *Mądrość wiktorynów* – i tam dalsza literatura.

utworów liturgicznych, w których – jak to się często jego dzieło charakteryzuje – w formie artystycznej, wierszowanej i w efemerycznej materii dźwiękowej przedstawił idee prozą wypowiedziane przez innych wiktorynów, zwłaszcza Hugona i Ryszarda⁸. Jeśli chodzi o teksty wskazanych autorów, w których zamieścili oni wykład alegorycznej interpretacji budynku kościelnego, to jest ich pięć – na marginesie: reprezentują one trzy odmienne gatunki literackie – a mianowicie: piąta część drugiej księgi *De sacramentis christianae fidei*, a zatem fragment obszernego dzieła Hugonowego będącego jedną z pierwszych summ średniowiecznych⁹; dwa kazania Ryszarda na uroczystość czy doroczne wspomnienie poświęcenia kościoła¹⁰; wreszcie dwa utwory Adama napisane na tę samą okoliczność, co wskazane kazania Ryszardowe, tj. sekwencje *Quam dilecta tabernacula* i *Rex Salomon fecit templum*¹¹. Dodam, że gdyby podejmowane tu zagadnienie chciał zaprezentować

⁸ Na temat Adama zob. Ł. LIBOWSKI, *Adam ze św. Wiktora. „Egregius versificator”*, w: *Mądrość wiktorynów – i tam dalsza literatura*; ponadto: A. STRYCHARCZUK, *Adam ze Świętego Wiktora i jego dorobek poetycki*, w: ADAM ZE ŚWIĘTEGO WIKTORA, *Sekwencje*, tłum. T. Gacia, Ł. Libowski, M.H. Nowak, A. Strycharczuk, A. Wilczyński, P. Wilk, red. Ł. Libowski, A. Strycharczuk, Lublin: Academicon 2023, s. 21-34.

⁹ HUGO DE SANCTO VICTORE, *De dedicatione Ecclesiae* (= *De sacramentis christianae fidei*, II, 5), w: PL 176, 439A-442D [dalej: DSCF] = Ł. LIBOWSKI, „*Ipsa quodammodo ecclesia primum baptizatur*”. Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu poświęcenia kościoła: piąta część drugiej księgi jego „*De sacramentis christianae fidei*”, „Liturgia Sacra” 29 (2023), nr 1, s. 183-220; oprac. H.P. NEUHEUSER, *Ritus und Theologie der Kirchweihe bei Hugo von St. Viktor*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”. *Mittelalterliches und barockes Kirchenverständnis im Spiegel der Kirchweihe*, red. A. Warnke, R.M.W. Stammberger, C. Sticher (Erudiri Sapientia 6), Berlin–Boston: De Gruyter 2006, s. 251-292; oprac. H. FEISS, *Dedication of a church. Introduction*, w: *On the sacraments. A selection of works of Hugh and Richard of St Victor, and Peter of Poitiers*, red. H. Feiss (Victorine Texts in Translation 10), Turnhout: Brepols 2020, s. 95-114. Wyjaśnię, że jeśli idzie o Hugonowe *De sacramentis christianae fidei*, to korzystam tutaj z jego wydania Migne’owego, jako że sporządzona przez Rainera Berndta edycja tegoż dzieła z 2008 roku mierzy się z poważną krytyką: D. POIREL, *Huges de Saint-Victor, „De sacramentis christianae fidei”*, éd. Rainer Berndt S.J., 1 vol., Münster, Aschendorff Verlag, 2008, 647 p. („*Corpus Victorinum. Textus historici*”, 1), „Le Moyen Âge” 96 (2010), s. 449-450.

¹⁰ RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo I-II*, w: RICHARD DE SAINT-VICTOR, *Liber exceptionum. Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 5), Paris: Vrin 1958, s. 375-379 [dalej: LE] = Ł. LIBOWSKI, „*Studeamus, fratres carissimi, studeamus tam gloriosae civitatis cives esse*”. *Trzy kazania Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „Liber exceptionum” [II, X, 1-3] – wstęp, przekład, komentarz*, „Littera Antiqua” 2020, nr 15, s. 11-17; oprac. H. NAKAMURA, „*Talem vitam agamus, ut Dei lapides esse possimus*”. *Zu Kirchweihpredigten Richards von St. Viktor*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”, s. 293-328; H. FEISS, *Dedication of a church*, s. 105-110.

¹¹ ADAMUS DE SANCTO VICTORE, *Sequentiae XXIV-XXV*, w: J. GROSFILLIER, *Les séquences d’Adam de Saint-Victor: Étude littéraire (poétique et rhétorique). Textes et traductions, commentaires* (Bibliotheca Victorina 20), Turnhout: Brepols 2008, s. 348-352 oraz 353-356 [dalej: S] = ADAM ZE ŚWIĘTEGO WIKTORA, *Sekwencje*, s. 145-149 oraz 151-154; H. FEISS, *Dedication of a church*, s. 103-105.

wyczerpująco, ujmując temat takiego opracowania następująco: wiktoryńskie alegoryczne rozumienie budynku kościelnego, to należałoby uwzględnić – podpowiada Hugh Feiss – jeszcze osiem kolejnych kazań, tj. dwa anonimowe¹², dwa Acharda ze św. Wiktora († 1171)¹³ oraz cztery Absalona ze Springiersbach († 1203)¹⁴; a do tej bazy źródłowej przez Feissa¹⁵ ustalonej trzeba by dorzucić jeszcze jedno kazanie na odnośny temat pióra Godfryda ze św. Wiktora († 1194)¹⁶ oraz pseudo-Hugonowe *Speculum de mysteriis Ecclesiae*¹⁷. Skoro zaś mowa o tekstach wiktoryńskich, genetycznie związanych z celebracją albo też liturgicznym rozpamiętywaniem dedykacji domu Bożego, to warto zwrócić uwagę na fakt, że nie jest ich wcale mało; zresztą, jeśli przegląda się kolekcje kazań duchownych średniowiecznych, to co rusz natrafia się na tego typu *sermones* – ich najczęstszy tytuł to *De dedicatione ecclesiae*. Można stąd wnosić, iż konsekracja kościoła i jej rokroczny liturgiczny obchód, rozszerzony na oktawę, a w konsekwencji także sam budynek kościoła miały dla wiktorynów i w ogóle w wiekach średnich dużo większe znaczenie aniżeli współcześnie¹⁸. O tym, że gmach kościoła był dla ludzi wieków średnich ważny, świadczy chociażby – sprawa to bodaj powszechnie znana – panorama pierwszego lepszego miasta tej epoki z budynkiem kościelnym górującym nad resztą zabudowy i dominującym w całej przestrzeni miejskiej, nie wspominając o pieczołowitości

¹² ANONIMUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo I et VI*, w: *Galteri a Sancto Victore et quorundam aliorum sermones inediti triginta sex*, ed. J. Châtillon (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 30), Turnhout: Brepols 1975, s. 245-249 (*Sermo I*) oraz 275-280 (*Sermo VI*).

¹³ ACHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo II et XIII*, w: ACHARD DE SAINT-VICTOR, *Sermons inédits. Texte latin avec introductions, notes, et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 17), Paris: Vrin 1970, s. 36-41 (*Sermo II*) oraz 131-168 (*Sermo XIII*).

¹⁴ ABSALON SPRINKIRSBAECENSIS, *Sermones XXXVIII–XLI*, w: PL 211, 219D-240A = P. WILK, „To jest ten dom, w którym Chrystus chce się zatrzymać”. Absalona ze Springiersbach kazanie XXXIX na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz, „Łódzkie Studia Teologiczne” 32 (2023), nr 4, s. 245-260; Ł. LIBOWSKI, M. WŁOSIŃSKI, „Nakazał zbudować sobie dom, by w nim odbywały się uroczystości zaślubin”. Absalona ze Springiersbach kazanie XL na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz, „Łódzkie Studia Teologiczne” 32 (2023), nr 4, s. 171-196; Ł. LIBOWSKI, P. WILK, M. WŁOSIŃSKI, „Ze wszech miar stosownie zatem świątynią Boga nazywamy duszę sprawiedliwego”. Absalona ze Springiersbach kazanie XLI na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz, „Łódzkie Studia Teologiczne” 33 (2024), nr 1, s. 213-232 (przekład Absalonowego kazania XXXVIII nie został jeszcze opublikowany).

¹⁵ H. FEISS, *Dedication of a church*, s. 103-113.

¹⁶ A. SORDILLO, *Godfryd ze św. Wiktora. „Speculator castrorum Dei”*, tłum. M.J. Janecki, w: *Madrość wiktorynów*. Sordillo przygotowuje obecnie edycję krytyczną wszystkich, czyli trzydziestu dwóch, kazań Godfryda.

¹⁷ HUGO DE SANCTO VICTORE [?], *Speculum de mysteriis Ecclesiae*, w: PL 177, 335-380. Nad edycją krytyczną *Speculum...* pracuje Andrea Pistoia. Za wskazanie tego tekstu dziękuję serdecznie M.J. Janeckiemu.

¹⁸ Por. H. FEISS, *Dedication of a church*, s. 113-114.

i oddaniu, z jakimi średniowieczni rzemieślnicy ów gmach świątyni wznosili, ani o kosztach, jakie z tego tytułu ponosiła ówczesna społeczność lokalna.

Kwestia trzecia. Zanim prześledzi się zawartość wymienionych powyżej tekstów, konieczne należy uczynić spostrzeżenie odnośnie do umysłowości człowieka średniowiecznego. Chodzi tylko o jeden jej aspekt, mianowicie o stosunek człowieka średniowiecza do rzeczywistości. Otóż wszystko, co jawi się przed oczyma człowieka wieków średnich, uznaje on za odsyłające, odnoszące go do tego, co jego oczom się nie ukazuje, ale co z głębokim przekonaniem uważa on za prawdziwsze od widzialnego. Cała rzeczywistość widzialna stanowi więc dla niego epifanię – objawienie rzeczywistości drugiej, ważniejszej, niewidzialnej. Cała rzeczywistość cielesna, materialna stanowi symbol rzeczywistości niecielesnej i niematerialnej, jedynej tak naprawdę, którą, jak sądzi, trzeba i warto mu się zajmować – rzeczywistości duchowej; za Leszkiem Kołakowskim, parafrazując słynne zdanie Jules'a Micheleta, można by tu obwieścić: „Panowie i panie, średniowiecze to epoka symbolu!”¹⁹. Sięgając po pojęcie współczesne, rzecz wyeksplikować dałoby się tak: rzeczywistość percypowana i doświadczana jest dla człowieka średniowiecznego rodzajem hipertekstu – hipertekstem, który przenosi go do drugiego tekstu, poprzez który, by tak rzec, czyta on tekst drugi; „kliknięcie” w jakikolwiek element tegoż hipertekstu przenosi go do konkretnego miejsca tekstu drugiego. Z tym, że – co należy odnotować, bo różni się to od obecnego rozumienia hipertekstu – ów drugi tekst jest w tym wypadku zawsze taki sam: nowe są jedynie przy kolejnych „kliknięciach” odsłaniane i penetrowane jego fragmenty²⁰. W kontekście omawianej własności mentalności człowieka średniowiecznego często przywołuje się więc krótko a celnie ją charakteryzującą, swoje umocowanie znajdującą w Biblii²¹, formułę *per visibilia ad invisibilia*, którą tłumaczy się następująco: „przez to, co widzialne, ku temu, co niewidzialne” – czy też, mniej abstrakcyjnie: „przez rzeczy widzialne ku rzeczom niewidzialnym”. A jeśli wyrażenie to uchwytuje sposób myślenia o rzeczywistościach materialnej i duchowej w ogóle ludzi średniowiecza, to tym bardziej wiktorynów: w ich bowiem przypadku mówić należy nawet o tym, iż fraza *per visibilia ad invisibilia* określa główną metodę, jaką aplikowali oni w swojej intelektualnej aktywności²². Owszem, wiktoryni przede wszystkim czytali alegorycznie Pismo

¹⁹ L. KOŁAKOWSKI, *Główne nurty marksizmu*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 5; por. także: D. ZAJĄC, *Teologia zmartwychwstania Chrystusa w ujęciu ks. prof. Mariana Ruseckiego*, „«Perspectiva». Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 17 (2018), nr 1, s. 197.

²⁰ Odnośnie do tego zagadnienia zob. np. znakomity esej: M. PASTOUREAU, *Symbol w średniowieczu. Jak to, co wyobrażane, staje się częścią rzeczywistości*, w: M. PASTOUREAU, *Średniowieczna gra symboli*, tłum. H. Igalson-Tygielska, Warszawa: Oficyna Naukowa 2006, s. 15-28.

²¹ Zob. Mdr 13, 1-9; Rz 1, 18-32.

²² Zob. D.M. COULTER, „*Per visibilia ad invisibilia*”. *Theological method in Richard of St. Victor (d. 1173)* (Bibliotheca Victorina 19), Turnhout: Brepols 2006.

Święte, która to lektura stanowiła jądro uprawianej w św. Wiktorze teologii²³, lecz zarazem, co najewidentniej widać chyba w ich kazaniach, alegorycznie czytali oni wszystko, co istnieje, całą rzeczywistość stworzoną²⁴. Toteż śmiało podpisaliby się pod następującym zdaniem Jana Szkota Eriugeny: „Nihil enim uisibilium rerum corporaliumque est, ut arbitrator, quod non incorporale quid et intelligibile significet” = „Albowiem wśród rzeczy widzialnych i cielesnych nie ma – jak sądzę – niczego, co nie oznaczałoby czegoś niecielesnego i inteligibilnego”²⁵.

Kwestia czwarta bezpośrednio wiąże się z analizą tekstów, które zostały wybrane do pobieżnego przestudiowania. Brzmi ona następująco: Hugon, Ryszard i Adam przedkładają w swoich dziełach dwie równoległe względem siebie interpretacje budynku kościelnego. Interpretację pierwszą proponuję nazwać – w nawiązaniu do terminu *ecclesia* = „kościół”²⁶ – eklezjalną, drugą natomiast, dla uzyskania zgrabnej analogii – w nawiązaniu do terminu *anima* = „dusza”²⁷ – animalną. Punktem wyjścia interpretacji pierwszej jest stwierdzenie, że gmach kościoła stanowi obraz wspólnoty kościoła²⁸, zaś drugiej zdanie, iż budynek kościelny jest

²³ Zob. D. POIREL, *Qu'est-ce que Saint-Victor?*, s. 503-504 = D. POIREL, *Przechadzając się po krążgankach u św. Wiktora*; F. VAN LIERE, *Following in the Footsteps of Hugh: Exegesis at St-Victor, 1142-1242*, w: *A Companion*, s. 223-243; ponadto: F. VAN LIERE, *An Introduction to the Medieval Bible*, Cambridge: Cambridge University Press 2014.

²⁴ Przykładem niech tu będą wybrane cztery kazania Ryszarda z kolekcji zamieszczonej w *Liber exceptionum: Sermo IV* to alegoryczna egzegeza okrętu (LE, II, 10, 4, ed. s. 381-385 = P. WILK, *Ryszard ze św. Wiktora, „Sermo IV”*: „Życie nasze jest jak morze” – wstęp, komentarz, przekład, „Świdnickie Studia Teologiczne” 19 (2022), s. 149-158), *Sermo V* – sprzątnięcia i szykowania domu na przyjęcie gościa (LE, II, 10, 5, ed. s. 385-387 = Ł. LIBOWSKI, „*Studeamus ergo, fratres, domum cordis nostri intrare*”. Kazanie adwentowe Ryszarda ze Świętego Wiktora („*Liber exceptionum*”, II, X, 5), „Nowiny Raciborskie” 29 (2021) 49, s. 8), *Sermo IX* – kobiecego stroju (LE, II, 10, 9, ed. s. 393-395 = Ł. LIBOWSKI, P. WILK, „*O, szczęśliwa oblubienico Boga, duszo człowieka sprawiedliwego!*”. Kazania dziewięte, dziesiąte i jedenaste Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „*Liber exceptionum*” – wstęp i przekład, „Przegląd Tomistyczny” 28 (2022), s. 12-15), *Sermo XI* – procesu leczenia (LE, II, 10, 11, ed. s. 398-400 = Ł. LIBOWSKI, P. WILK, „*O, szczęśliwa oblubienico Boga*”, s. 20-22).

²⁵ JOANNES SCOTUS ERIUGENA, *Periphyseon*, V, 3: *Iohannis Scotti seu Eriugena Periphyseon. Liber quintus*, ed. E.A. Jeaneau (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 165), Turnhout: Brepols 2003, s. 10 (lokalizacja w PL: 122, 865D-866A) = JAN SZKOT ERIUGENA, *Periphyseon. Księga V*, tłum. A. Kijewska, Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki 2023, s. 74-75.

²⁶ Zob. *Totius Latinitatis Lexicon*, red. A. Forcellini, t. 2, Prati 1861, s. 812-813, s.v. *ecclesia*. W niniejszym studium słowo „kościół” zdecydowałem się zapisywać zawsze małą literą, wszakże w rozpatrywanych tutaj tekstach wiktoryńskich granica między pojęciami kościoła jako budynku i kościoła jako wspólnoty jest bardzo nieostra.

²⁷ Zob. *Totius Latinitatis Lexicon*, red. A. Forcellini, t. 1, Prati 1858-1860, s. 277-278, s.v. *anima*; także: T. GACIA, „*Anima*”, „*spiritus*”, „*mens*” in *sepulchral inscriptions from the „Carmina Latina Epigraphica”*. *Philological Approximations*, „*Verbum Vitae*” 40 (2022), nr 3, s. 675-690.

²⁸ W poezji epigraficznej epoki karolińskiej (ALKUIN, *Carmina*, CX, 18; XCIX, 15; TEODULF, *Carmina*, XXXVIII, 3) znajdujemy ideę podobną: budynek kościoła jest obrazem kościoła niebieskiego;

obrazem ludzkiej duszy. Oczywiście, te dwie interpretacje nie są od siebie wzajem niezależne: jedna drugą przenika i dopełnia. Ich wielowymiarowy związek staje się jaśniejszy, kiedy sięga się po znane z teologicznej refleksji kategorie oblubieńca i oblubienicy. Wszak i każda człowiecza dusza, i kościół-wspólnota jest oblubienicą oblubieńca-Chrystusa; skutkiem zaś tego ma się do czynienia ze swoistym kołem hermeneutycznym: wszystko bowiem, co dzieje się z oblubienicą-duszą, ujawnia, co dzieje się z oblubienicą-kościółem – i odwrotnie: wszystko, co dzieje się z oblubienicą-kościółem, ujawnia, co dzieje się z oblubienicą-duszą. W tym wypadku jest podobnie. Wszystko wszakże, co dzieje się z budynkiem kościelnym-wspólnotą, ujawnia, co dzieje się z budynkiem kościelnym-duszą – i odwrotnie: wszystko, co dzieje się z budynkiem kościelnym-duszą, ujawnia, co dzieje się z budynkiem kościelnym-wspólnotą.

1. ROZUMIENIE BUDYNKU KOŚCIELNEGO EKLEZJALNE

Wykład eklezjalnej interpretacji budynku świątyni chrześcijańskiej zamieszczony został w trzech spośród wyliczonych wcześniej tekstów wybranych do analizy. Chodzi o pierwsze kazanie Ryszarda *In dedicatione ecclesiae*²⁹ oraz o sekwencje Adama – dwudziestą czwartą *Quam dilecta tabernacula*³⁰ i dwudziestą piątą *Rex Salomon fecit templum*³¹. W tekście pierwszym odnośny wykład zorganizowany został bardzo przejrzysto, w tekstach drugim i trzecim zawołanie, co doskonale tłumaczy się ich naturą. Pierwszy wszak to kazanie, a więc tekst egalitarny, natomiast drugi i trzeci to utwory poetyckie, a zatem teksty elitarne – wyrafinowane, aluzyjne kompozycje sporządzone na potrzeby liturgii sprawowanej przez znakomicie wykształconych kanoników.

1.1. RYSZARDA KAZANIE *IN DEDICATIONE ECCLESIAE* PIERWSZE

Punktem wyjścia jest tutaj cytat z psalterza doskonale współgrający z okolicznością, na jaką kazanie zostało ułożone: „*Sanctificavit Dominus tabernaculum suum*” = „Pan «uświęcił swój przybytek»” (Ps 46(45),5)³². Ryszard od razu przystępuje

zob. T. GACIA, J.R. MARCZEWSKI, A. STRYCHARCZUK, „*Maioris ad limina templi...*”. *Poezja epigraficzna epoki karolińskiej. Badania i przekłady*, Lublin: TN KUL 2021, s. 9-10.

²⁹ LE, II, 10, 1, ed. s. 375-377, tłum. s. 11-14; oprac. zob. przyp. 10.

³⁰ S, XXIV, ed. s. 348-352, tłum. s. 145-149; oprac. zob. przyp. 11.

³¹ S, XXV, ed. s. 353-356, tłum. s. 151-154; oprac. zob. przyp. 11.

³² LE, II, 10, 1, w. 2, ed. s. 375, tłum. s. 11.

do wyliczenia wszystkiego, co składa się na przybytek Pański³³. Zakończywszy zaś to krótkie wyliczenie, formułuje zdanie pozwalające mu, jeśli patrzeć na nie od strony technicznej, przejść do drugiej części kazania: „Omnia que dicta sunt, plena sunt sacramentis et spiritualia preferunt documenta” = „Wszystkie te wymienione rzeczy pełne są tajemnego znaczenia i wszystkie one pouczają o rzeczywistości duchowej”³⁴. Lecz zdanie to jest istotne także z perspektywy merytorycznej, Ryszard daje w nim bowiem wyraz – syntetycznie, a jednak wymownie i ładnie – swojemu przekonaniu o znaczącym czy symbolicznym charakterze kościoła-budynku. W konsekwencji w dłuższym, precyzyjnie zorganizowanym wywodzie, będącym główną częścią kazania, dekodując znaczenie znaczącego, sięgając po to, co znaczące znaczy, do każdego ze wskazanych elementów świątyni Bożej przyporządkowuje, co odpowiada mu w owej rzeczywistości niewidzialnej, duchowej, jaką jest wspólnota kościelna, wspólnota wierzących w Chrystusa. Tymczasem robi to obszerniej, przy poszczególnych przyporządkowaniach na dłużej albo krócej się zatrzymując³⁵, by potem, kończąc kazanie, aby pomóc odbiorcy w zapamiętaniu całej przedstawionej mu substancji, ująć ją w prostym wyliczeniu³⁶. Oto stosowna tabela streszczająca główną część mowy.

	<i>tabernaculum Domini</i> = przybytek Pański	<i>sancta Ecclesia</i> = kościół święty
1	<i>lapides</i> = kamienie	<i>fideles</i> = wierni
2	<i>cementum</i> = zaprawa	<i>caritas</i> = miłość
3	<i>fundamentum</i> = fundament	<i>prophetae et apostoli</i> = prorocy i apostołowie
4	<i>parietes</i> = ściany	<i>contemplativi</i> = ci, którzy oddają się kontemplacji
5	<i>tectum</i> = dach	<i>activi</i> = ci, którzy prowadzą życie czynne
6	<i>longitudo</i> = długość	<i>diuturnitas temporum</i> = długość czasów
7	<i>latitudo</i> = szerokość	<i>multitudo populorum</i> = wielość ludów
8	<i>altitudo</i> = wysokość ³⁷	<i>differentia meritorum</i> = zróżnicowanie zasług
9	<i>sanctuarium/sacrarium</i> = sanktuarium	<i>ordo virginum</i> = stan ludzi dziewiczych
10	<i>chorus</i> = chór	<i>ordo continentium</i> = stan ludzi wstrzemięźliwych

³³ LE, II, 10, 1, w. 2-9, ed. s. 375, tłum. s. 11.

³⁴ LE, II, 10, 1, w. 9-10, ed. s. 375, tłum. s. 11.

³⁵ LE, II, 10, 1, w. 10-59, ed. s. 375-376, tłum. s. 11-13; także w. 69-76, ed. s. 376, tłum. s. 14.

³⁶ LE, II, 10, 1, w. 59-69, ed. s. 376, tłum. s. 13-14.

³⁷ Poprawiam niniejszym swoje tłumaczenie, ponieważ jako ekwiwalentem dla rzeczownika *altitudo* posłużyłem się w nim, co jest oczywistym błędem, rzeczownikiem „głębokość”.

	<i>tabernaculum Domini</i> = przybytek Pański	<i>sancta Ecclesia</i> = kościół święty
11	<i>navis</i> = nawa	<i>ordo conjugatorum</i> = stan ludzi zaślubionych
12	<i>atrium</i> = kruchta	<i>falsi Christiani</i> = chrześcijanie zakłamanii
13	<i>altar</i> = ołtarz	<i>Christus</i> = Chrystus
14	<i>turris</i> = wieża	<i>nomen Domini</i> = imię Pana
15	<i>signa sonantia</i> = dzwony	<i>praedicatores</i> = kaznodzieje
16	<i>vitreae fenestrae</i> = witraże	<i>viri spirituales</i> = ludzie duchowi
17	<i>dealbatura interior</i> = tynk wewnętrzny	<i>munditia cordium</i> = czystość serc
18	<i>dealbatura exterior</i> = tynk zewnętrzny	<i>munditia corporum</i> = czystość ciał
19	<i>duodecim cerei</i> = dwanaście świec	<i>duodecim apostoli</i> = dwunastu apostołów
20	<i>(dedicans) pontifex</i> = (przypisany) kapłan	<i>Christus</i> = Chrystus

Tym, co uderza, kiedy przygląda się temu zestawieniu, jest precyzja, z jaką zostało ono ułożone. Widać, że Ryszard przypatruje się budynkowi kościelnemu w określony sposób, ujmując go, choć, owszem, tylko z grubsza, to jednak w całej jego postaci, tak od strony zewnętrznej, jak i wewnętrznej. Skutkiem tego odmalowuje ciekawy obraz kościoła: pomimo tego, że jest to obraz nieobszerny, obejmuje jego, kościoła, całość. Przedstawia go jako przestrzeń harmonijną, w której każdy ma swoje miejsce i określoną rolę do odegrania, w której jedni drugich potrzebują. Wypada zauważyć, że kościół prezentowany przez Ryszarda jest rzeczywistością na wskroś chrystocentryczną, Chrystus obecny jest w nim bowiem aż trojako – jako *pontifex* = „kapłan”, *altar* = „ołtarz” i *turris* = „wieża”.

Kończąc *sermo*, Ryszard zwraca jeszcze uwagę na fakt, iż istnieją ludzie, którzy nie przynależą do kościoła, i wylicza, jacy to są ludzie³⁸. Wreszcie apeluje do słuchaczy, swoich konfratrów: „Talem igitur vitam, fratres, agamus, ut Dei lapides esse possimus. Quod ipse prestare dignetur qui vivit et regnat per omnia secula seculorum. Amen” = „Żyjmy więc, bracia, w taki sposób, abyśmy mogli być kamieniami Boga – ponieważ On jeden godny jest stać przed nami wszystkimi, który żyje i króluje przez wszystkie wieki wieków. Amen”³⁹.

1.2. ADAMA SEKWENCJA *QUAM DILECTA TABERNACULA*

Sekwencję *Quam dilecta tabernacula*, przeznaczoną na uroczystość dedykacji kościoła, otwiera cytat z Księgi Psalmów, ułożony w dwuwiersz, który od razu wskazuje na okazję, na jaką utwór został skomponowany i był wykonywany:

³⁸ LE, II, 10, 1, w. 76-82, ed. s. 376-377, tłum. s. 14.

³⁹ LE, II, 10, 1, w. 82-84, ed. s. 377, tłum. s. 14.

„Quam dilecta tabernacula / Domini virtutum et atria!” = „Jakże drogie są przybytki / i dziedzińce Pana zastępów!” (Ps 84(83), 2)⁴⁰. Dalej, w dwóch pierwszych trzypięciostopniowych, czyli w drugiej strofie sekwencji, wygłasza Adam pochwałę architektów wznoszących budynek kościoła: „Quam electi / architecti, / tuta aedificia / Quae non movent, / immo fovent / ventus, fulmen, pluvia!” = „Jakże wyborni / architekci, / jakże bezpieczne budowle, / Których nie niszczą, / ale jeszcze je wzmacniają / wiatry, rzeki, deszcze!”⁴¹. Przy czym, co znamienne dla tej pochwały i co od razu słuchacz czy czytelnik spostrzeży, jest ona dwuznaczna: bo choć, literalnie rzecz biorąc, tyczy się budowli materialnej, to tak naprawdę odnosi się ona do budowli niematerialnej. Tym samym zaś Adam objawia zamierzony przez siebie cel, sygnalizuje, o jaką rzeczywistość mu w sekwencji chodzi, mianowicie, wprawiony w zachwyt nowym gmachem kościoła, nowo zbudowanym kościołem widzialnym, chce swoją kompozycją opowiadać o tym kościele, którego nie daje się zobaczyć.

Wraz z trzecią zwrotką sekwencji rozpoczyna się właściwa część utworu. Stanowi ją prezentacja długiego szeregu starotestamentowych obrazów. Postępując metodycznie, Adam najpierw dostarcza klucza do zrozumienia tej prezentacji. Powiada – a właściwie wykrzykuje: „Quam decora fundamenta / per concinna sacramenta / umbrae praecurrentia” = „Jakże wspaniałe są fundamenty, / które stanowią cień / dostojnie sprawowanych tajemnic”⁴²; objaśnia zatem w tych słowach, iż wskazywane przez niego dalej obrazy są prefiguracjami sakramentów obecnie sprawowanych przez kościół, prefiguracjami, które owe sprawowane teraz sakramenty w pewnej mierze tłumaczą. To samo, choć inaczej, Adam powie potem w zwrotce dwunastej: „Haec futura, / quae figura / obumbravit, / reseravit / nobis dies gratiae [i.e. dies dedicationis]” = „Dzień łaski [tj. dzień dedykacji] / otworzył nam / te tajemnice przyszłe, / zapowiadane / pod osłoną figur”⁴³. Lecz poza tą ogólną zasadą, co koniecznie trzeba zauważyć, Adam w żaden sposób nie omawia kolejnych przywoływanych przez siebie z kart Pierwszego Przymierza obrazów, zakładając po prostu – co współczesnego czytelnika może zaskoczyć i zdumieć, jednocześnie wprawiając go w niemałe zakłopotanie – że ich eklezjologiczne znaczenie będzie oczywiste dla tych, dla których sekwencję *Quam dilecta tabernacula* tworzy i którzy będą się nią modlić.

W owej serii wydarzeń ze Starego Testamentu wypełniającej interesujący mnie tu utwór można wyodrębnić, jak sądzę, dwie części. Na część pierwszą składałyby się obrazy tłumaczące naturę kościoła: te, za pomocą których Adam stara się

⁴⁰ S, XXIV, 1, ed. s. 348, tłum. s. 145.

⁴¹ S, XXIV, 2, ed. s. 348, tłum. s. 145.

⁴² S, XXIV, 3, w. 8-10, ed. s. 348, tłum. s. 145.

⁴³ S, XXIV, 12, ed. s. 351, tłum. s. 148.

w moim przekonaniu odpowiedzieć na pytanie, jakim fenomenem jest kościół, jaką rzeczywistość stanowi – jeszcze inaczej: co kościół jako wspólnota wierzących myśli i mówi sam o sobie. Oto zestawienie tych obrazów ujęte w tabelę – tytułem wprowadzenia odnośnie do tego, a zarazem i następnego zestawienia chcę uczynić dwie uwagi: po pierwsze, sposób wyodrębnienia poszczególnych obrazów może być różny, z tym przeze mnie proponowanym wolno więc dyskutować; po drugie, jeszcze bardziej dyskusyjna, jak to zwykle bywa, jest kwestia interpretacji, dlatego moje odczytania kolejnych obrazów niechaj mają tu charakter jedynie prowizoryczny i roboczy.

	<i>figurae = figury</i>	<i>res = rzeczy/rzeczywistości</i>
1	<i>Latus Adae dormientis / Evam fudit, in manentis / copulae primordia</i> = Bok śpiącego Adama / wylał Ewę ku początkowi / trwałego związku (por. Rdz 2, 21-22 i 24)	kościół bierze swój początek z otwartego na krzyżu boku umierającego Chrystusa; odtąd pozostaje w związku na wzór związku małżeńskiego z Chrystusem
2	<i>Archa ligno fabricata / Noe servat gubernata / per mundi diluvium</i> = Arka zbudowana z drewna / ocala Noego, prowadzona / po wodach potopu świata (por. Rdz 6, 9 nn.)	kościół, zbudowany z drzewa Chrystusowego krzyża, ocala człowieka sprawiedliwego od potopu życia doczesnego i spraw światowych
3	<i>Prole sacra tandem feta / anus Sara ridet laeta / nostrum lactans gaudium</i> = Płodna wreszcie świętym potomstwem, / stara Sara śmieje się wesoła, / karmiąc naszą radość (por. Rdz 18, 9-15; 21, 6)	synagoga się cieszy, ponieważ wreszcie, po wielu tysiącach lat zachowując płodność, rodzi do życia kościół, dając w ten sposób powód do powszechnej radości
4	<i>Servus bibit qui legatur / et camelus adaequatur / ex Rebeccae ydria</i> = Posłany sługa pije / i wielbłąd syci się wodą / z dzbana Rebeki (por. Rdz 24, 13 nn.)	kościół trzyma w swoim ręku dzban wody życia, którą każde stworzenie, może się sycić
5	<i>Haec inaures et armillas / aptat sibi, ut per illas / viro fiat congrua</i> = Ona kolczyki i naramienniki / sobie szykuje, by dzięki nim / stać się mężowi miłą (por. Rdz 24, 22)	kościół sposobi się, aby jak najlepiej czy jak najgodniej przyjąć Chrystusa, swego oblubieńca, aby jemu sprawić radość
6	<i>Synagoga supplantatur / a Iacob dum devagatur / nimis freta litterae</i> = Synagoga zastępowana jest / przez Jakuba, kiedy błądzi, / zbyt ufna w literę prawa	synagoga zbłądziła, ufając prawu, a nie rozpoznając, że Chrystus wypełnia prawo – dlatego zastępuje ją nowa wspólnota, którą jest kościół
7	<i>Lippam Lyam latent multa / quibus videns Rachel fulta / pari nubit foedere</i> = Przed kaprawą Leą kryje się wiele, / a tym wsparta widząca Rachel wiąże się takim samym ślubem (por. Rdz 29, 17 i 28)	podczas kiedy synagoga jest ślepa, kościół widzi; najpierw synagoga złączona była z Bogiem przymierzem, potem takim samym przymierzem związał się z Bogiem kościół

	<i>figurae = figury</i>	<i>res = rzeczy/rzeczywistości</i>
8	<i>In bivio tegens nuda / geminos parit ex Iuda / Thamar diu vidua</i> = Na rozdrożu ukrywając nagość, / Tamar, od dawna owdowiała, / rodzi z Judy bliźniaków (por. Rdz 38, 14-27)	synagoga rodzi kościół, na który składają się dwa ludy, żydowski i pogański; po nastaniu kościoła synagogę Bóg opuścił ⁴⁴

Z kolei drugą część wypełniającej sekwencję *Quam dilecta tabernacula* serii obrazów starotestamentalnych tworzą, jak się wydaje, te, którymi Adam się posługuje, usiłując wyłożyć, cóż takiego wydarza się w kościele pojmowanym dwojako, jako budowla i jako rodzina czy zgromadzenie wiernych. Obrazy owe stanowią swoisty opis tajemnic – gdyby chciał wypowiedzieć się tutaj językiem wiktorynów, należałoby rzec: stanowią swoisty opis sakramentów⁴⁵ – jakie dokonują się w kościele i jakie są udziałem wierzących; stanowią opis „miejsc” czy „punktów”, w których dokonuje się zbawienie człowieka. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż sześć z dziewięciu trójwierszy, w których obrazy te umieszczono, zaczyna się od przysłowka miejsca *hic*, wskazującego – uważam – na kościół-gmach i jednocześnie kościół-wspólnotę. Oto odpowiednie zestawienie.

	<i>figurae = figury</i>	<i>res = rzeczy/rzeczywistości</i>
1	<i>Hic Moyses a puella, / dum se lavat, in fiscella / reperitur cyrpea</i> = Tu dziewczyna, gdy się kąpie, / w trzcinowym koszyczku / znajduje Mojżesza (Wj 2, 5-10)	kościół, kiedy się oczyszcza poprzez sakrament pokuty, odkrywa prawo czy przykazania wskazujące mu, jak właściwie żyć
2	<i>Hic mas agnus immolatur / quo Israhel satiat-ur / eius tutus sanguine</i> = Tu ofiarowany jest baranek, / którym syci się Izrael, / jego krwią chroniony (por. Wj 12, 3-10)	w czasie eucharystii kościół-wspólnota składa Bogu w ofierze Chrystusa, którego ciałem i krwią się karmi, którego ciało i krew stanowi dlań obronę
3	<i>Hic transitur Rubens unda / Aegyptios sub profunda / obruens voragine</i> = Tu przekracza się Morze Czerwone, / które pograża Egipcjan / w wielkiej otchłani (por. Wj 14, 5 nn.)	wierni tworzący wspólnotę kościelną wychodzą z niewoli duchowej i otrzymują łaskę zwalczania pokus, którym dawniej ulegali
4	<i>Hic est urna manna plena, / hic mandata legis dena / sed in archa foederis</i> = Tu jest dzban pełen manny, / tu dziesięć przykazań Prawa, / ale w arce przymierza (por. Wj 16, 9 nn.; 16, 33; Pwt 10, 1-5)	w kościele, na mocy zawartego przez Chrystusa przymierza Boga z ludźmi, można się karmić słowem Bożym oraz ciałem i krwią Pańską; otrzymuje się tu też przykazania, życie według których prowadzi do szczęścia

⁴⁴ W świetle średniowiecznej myśli o synagodze i religii Mojżeszowej zdanie to jest jak najbardziej do przyjęcia, choć być może razi ono teologiczną wrażliwość współczesnego odbiorcy; zob. np. G. DAHAN, *Intelektualiści chrześcijańscy wobec Żydów w średniowieczu*, tłum. K. Antkowiak, Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki 2020.

⁴⁵ Zob. D. POIREL, *Sacraments*, w: *A Companion*, s. 277-297.

	<i>figurae = figury</i>	<i>res = rzeczy/rzeczywistości</i>
5	<i>Hic sunt aedis ornamenta, / hic Aaron indumenta / quae praecedit ponderis</i> = Tu są ozdoby przybytku, / tu szaty Aarona, / z których pierwszą jest tunika (por. Wj 25-27; 28, 2-5) ⁴⁶	kościół ma zdobne wyposażenie; w kościele używa się szat liturgicznych, jakimi posługiwano się dawniej w kulcie starotestamentalnym ⁴⁷ ; z tych szat pierwszą jest alba – w tym sensie, że jako pierwszą zakłada ją kapłan, i w tym, że jako szata chrzcielna jest ona właściwym odzieniem wszystkich wierzących
6	<i>Hic Urias viduatur, / Betsabeae sublimatur / sedis consors regiae</i> = Tu jest wywyższana / Batszeba, wdowa po Uriaszu, / aby zasiąść na tronie królewskim (por. 2 Sm 11, 3-5; 11, 17; 11, 27)	w kościele człowiek, który, gdy chodzi o godność, zajmował pozycję niższą, zostaje wywyższony, jako że staje się partnerem – więcej: oblubienicą Boga-króla ⁴⁸
7	<i>Haec regis varietate / vestis astat deaurate / sic et regum filiae</i> = Towarzyszy ona królowi / w bogatej, połączonej szacie, / jak córki królewskie (por. Ps 45(44), 10)	wierzący jest towarzyszem, przyjacielem, synem Boga; Bóg obdarza go szczodrze swoimi darami, uposaża go we wszystko, co mu potrzebne, a nawet daje mu znacznie więcej
8	<i>Huc venit Austri regina / Salomonis quam divina / condit sapientia</i> = Tu przybywa królowa Południa, / którą poucza / boska mądrość Salomona (por. 1 Krl 10, 1-13)	do kościoła, który jest powszechny, tj. otwarty na wszystkich ludzi, przybywają różne narody; w kościele uczą się mądrości
9	<i>Haec est nigra, sed formosa, / mirrae et thuris fumosa / virga pigmentaria</i> = Jest ona czarna, lecz piękna, / pachnie mirrą i kadzidłem, / różdżka mile woniejąca (por. Pnp 1, 5; 3, 6)	kościół jest wspólnotą ludzi szlachetnych, którzy odznaczają się duchowym pięknem; ich piękno zachwyca innych, zapraszając ich do kościoła

1.3. ADAMA SEKWENCJA REX SALOMON FECIT TEMPLUM

Sekwencję *Rex Salomon fecit templum* Adam przeznaczył na oktawę uroczystości dedykacji. Inspiracją przy jej tworzeniu był zapewne, jak należy chyba przyjąć, szósty rozdział Pierwszej Księgi Królewskiej. Konstrukcja utworu jest nader przejrzysta. Poeta najwyczej opisuje wygląd świątyni, jaką w Jerozolimie zbudował ongiś król Salomon, omawiając najpierw – dość dokładnie – jej bryłę, potem jej sprzęty i sprawowany w jej wnętrzu kult, a kończąc zdaniem o tym, że zbudowana została nie przez samych wyłącznie Żydów, ale również i przez pogan. Jednocześnie jednak dookreśla, jak sporządzana przez niego deskrypcja, ekfraz

⁴⁶ Na temat wiktoryńskiej teologii szat liturgicznych zob. HUGO DE SANCTO VICTORE, *De indumentis sacris* (= *De sacramentis christianae fidei*, II, 4), w: PL 176, 433B-438D = Ł. LIBOWSKI, „*Sacrarium autem vestium ritus*”. Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego „*De sacramentis christianae fidei*”, „Świdnickie Studia Teologiczne” 18 (2021), s. 77-93.

⁴⁷ Zob. Ł. LIBOWSKI, „*Sacrarium autem vestium ritus*”, s. 73-74 wraz z przyp. 9.

⁴⁸ Por. Ps 113(112), 5-8.

świątyni jerozolimskiej ma się do rzeczywistości, której wzniesiony w Jerozolimie przybytek jest figurą, a więc do kościoła; dookreśla, co jego deskrypcja z tajemnicy kościoła odsłania i przybliża. Rzecz jest poezją, dlatego nie dziwi, że została opracowana kunsztownie, dzięki czemu różni się od wcześniej analizowanego kazania Ryszardowego, choć stwierdzić należy, że i temu kazaniu nie brak szyku, aczkolwiek jego artyzm jest jednak właściwy prozie, temu gatunkowi literackiemu, jaki stanowi *sermo*.

Oto stosowne zestawienie odpowiadających sobie fragmentów sekwencji *Rex Salomon fecit templum*.

	<i>templum Salomonis</i> = świątynia Salomona	<i>Ecclesia</i> = kościół
1	<i>Rex Salomon fecit templum</i> [...] = Król Salomon wznosił świątynię [...] (por. 1 Krl 6)	[...] <i>quorum instar et exemplum</i> / <i>Christus et Ecclesia</i> . / <i>Huius hic est imperator</i> / <i>fundamentum et fundator</i> / <i>mediante gratia</i> = [...] a on [Salomon] i świątynia są zapowiedzią / Chrystusa i Kościoła. / Chrystus jest Kościoła władcą, / fundamentem, fundatorem [por. 1 Kor 3, 11] / oraz łaski mu udziela
2	<i>Quadri templi fundamenta</i> / <i>marmora sunt instrumenta</i> / <i>parietum paria</i> = Fundamenty czworobocznej świątyni / są marmurowe i z tego też materiału / zbudowano ściany (por. 1 Krl 6)	<i>Candens flos est castitatis</i> , / <i>lapis quadrus in praelatis</i> / <i>virtus et constantia</i> = Biel marmurów – kwiat czystości, / kamień ciosany – siła i stałość / w dostojnikach
3	<i>Longitudo</i> , / <i>latitudo</i> / <i>templique sublimitas</i> = Długość, / szerokość / i wysokość świątyni (por. 1 Krl 6, 2)	<i>Intellecta</i> / <i>fide recta</i> / <i>sunt fides, spes, caritas</i> = Gdy właściwie / je rozumieć, / to wiara, nadzieja, miłość
4	<i>Sed tres partes sunt in templo</i> = Lecz trzy części są w świątyni (por. 1 Krl 6)	<i>Trinitatis sub exemplo</i> = na wzór Trójcy
5	[...] [<i>partes in templo</i>] <i>ima, summa, media</i> = [...] [części świątyni] najniższa, najwyższa, środkowa	<i>Prima signat vivos cunctos</i> / <i>et secunda iam defunctos</i> , / <i>redivivos tertia</i> = Pierwsza oznacza wszystkich żyjących, / druga – tych, co już pomarli, / trzecia – tych do życia przywróconych
6	<i>Sexagenos quaeque per se</i> / <i>sed et partes universae</i> / <i>habent lati cubitos</i> = Każda z tych części, / ale i wszystkie razem miały / sześćdziesiąt łokci długości (por. 1 Krl 6, 2)	<i>Harum trium tres conventus</i> / <i>Trinitati dant concentus</i> / <i>unitati debitos</i> = Ich trzech potrójne złożenie / oddaje Trójcy harmonię / należną jedności
7	<i>Templi cultus</i> / <i>extat multus</i> , / <i>cinamomus</i> , / <i>odor domus</i> , / <i>mirra, stactis, cassia</i> = Kult świątyni / przebogaty: / jest cynamon – / woń przybytku – / mirra, kasja i żywica (por. Wj 30, 23-24; 34-35)	<i>Quae bonorum</i> / <i>decus morum</i> / <i>atque bonos</i> / <i>precum sonos</i> / <i>sunt significantia</i> = One oznaczają / piękno / godnych obyczajów / i szlachetne / modlitw dźwięki

	<i>templum Salomonis</i> = świątynia Salomona	<i>Ecclesia</i> = kościół
8	<i>In hac casa / cuncta vasa / sunt ex auro / de thesauro / praelecto penitus</i> = W tym to domu / wszystkie naczynia / są ze złota – / ze skarbcza / umieszczonego głęboko (por. 1 Krl 6, 22; 7, 48-51)	<i>Nam magistros / et ministros / decet doctos / et excoctos / igne Sancti Spiritus</i> = Bo przystoi, / by mistrzowie / i szafarze / byli pouczeni i zahartowani / w ogniu Ducha Świętego
9	<i>Sic ex bonis / Salomonis, / quae rex David / praeparavit, / fiunt aedificia. / Nam in lignis / rex insignis / vivit Tyri / cuius viri / tractant artificia</i> = Tak to z dóbr / Salomonowych, / które król Dawid / przygotował, / powstają przybytki. / Żył bowiem / znakomity król / Tyru, bogatego w drzewa, / z którego ludzie / wykonują prace rzemieślnicze (por. 1 Krl 7, 51; 5, 15-32)	<i>Nam ex gente iudeisque / sicut templum ab utrisque / conditur Ecclesia. / Christe qui hanc et hos unis / lapis huic et his communis, / tibi laus et gloria</i> = Albowiem Kościół / jest budowany, jak świątynia, / z dwóch ludów, pogan i Żydów ⁴⁹ . / Chryste, który scalasz jednych i drugich, / wspólny kamieniu pogan i Żydów, / Tobie cześć i chwała

* * *

W niniejszym paragrafie zreferowałem wykład eklezjalnej interpretacji budynku świątyni chrześcijańskiej, jaki umieścili Ryszard w pierwszym swoim kazaniu *In dedicatione ecclesiae* oraz Adam w sekwencjach *Quam dilecta tabernacula* i *Rex Salomon fecit templum*. Wykład ów unaocznia, iż gmach kościoła – a nie tylko jego gmach, również jego wyposażenie – wiktoryni postrzegali jako opowieść o kościelnej wspólnotce, czyli jako swoistą – swoistą, bo nie w słowa ubraną, nie w słowach zawartą – eklezjologię. Eklezjologia ta, co współczesnego czytelnika z całą pewnością zaskakuje, jest nadzwyczaj bogata. Splata się w niej wszakże wiele wątków, wiele narracji, z których każda prowadzona jest z innego punktu widzenia. Nie ulega zatem wątpliwości, że rozsypywanie tego splotu wątków, na jaki tutaj się natrafia, i próba zaprezentowania poszczególnych narracji, wraz z naszkicowaniem niezbędnego dla dobrego ich zrozumienia kontekstu, w ramach metodycznie uporządkowanej refleksji, które to przedsięwzięcie przekracza ramy przyjęte dla niniejszego przeglądowego opracowania, byłyby ze wszech miar pożądane.

2. ROZUMIENIE BUDYNKU KOŚCIELNEGO ANIMALNE

Wykład animalnego czytania gmachu kościoła przedkładają, gdy chodzi o bazę źródłową wyznaczoną dla artykułu, dwa teksty, mianowicie drugie kazanie Ryszarda

⁴⁹ Dawid i Salomon oznaczają judeochrześcjan, król Tyru natomiast wyobraża chrześcjan nawróconych z pogaństwa.

*In dedicatione ecclesiae*⁵⁰ oraz fragment obszernego traktatu *De sacramentis christianae fidei* Hugona pt. *De dedicatione Ecclesiae*⁵¹. Wykład pierwszy nie odznacza się niczym szczególnym, drugi natomiast przeprowadzony jest w kontekście tłumaczenia znaczenia rytu dedykacji kościoła. Ponadto odnotować można, iż wykład pierwszy, będący kazaniem, adresowany jest do szerokiego odbiorcy, podczas gdy drugi, będący rozprawą, raczej do odbiorcy węższego – intelektualisty, uczonego.

2.1. RYSZARDA KAZANIE *IN DEDICATIONE ECCLESIAE* DRUGIE

Jak było w kazaniu pierwszym, tak jest i w drugim: początek wywodu stanowi cytata z psalmu 46(45): „*Sanctificavit Dominus tabernaculum suum*” = „Pan «uświęcił swój przybytek»” (Ps 46(45),5)⁵². A zaraz po tym cytacie Ryszard stawia swoją tezę: „*Tabernaculum Domini secundum sensum tropologicum est anima*” = „Zgodnie z sensem tropologicznym przybytkiem Pańskim jest dusza”⁵³, przystępując niezwłocznie do jej rozwinięcia. I tak wymieniając kolejne elementy świątyni, Ryszard posługuje się schematem opracowanym na potrzeby pierwszego kazania *In dedicatione ecclesiae*⁵⁴ – wskazuje, co odpowiada im po stronie ludzkiej duszy, najpierw szerzej⁵⁵, a potem dając krótkie podsumowanie całej przeprowadzonej operacji⁵⁶. Zawartość tej głównej części kazania, z pominięciem oczywiście ciekawych skądinąd szczegółów, oddaje następująca tabela.

	<i>tabernaculum Domini</i> = przybytek Pański	<i>anima</i> = dusza
1	<i>lapides</i> = kamienie	<i>virtutes</i> = cnoty
2	<i>cementum</i> = zaprawa	<i>caritas</i> = miłość
3	<i>fundamentum</i> = fundament	<i>Christus</i> = Chrystus
4	<i>parietes</i> = ściany	<i>contemplatio celestium bonorum</i> = kontemplacja dóbr niebieskich

⁵⁰ LE, II, 10, 2, ed. s. 377-379, tłum. s. 14-17; oprac. zob. przyp. 10.

⁵¹ DSCF, II, 5, ed. k. 439A-442D, tłum. s. 183-220; oprac. zob. przyp. 9.

⁵² LE, II, 10, 2, w. 2, ed. s. 377, tłum. s. 14.

⁵³ LE, II, 10, 2, w. 2-3, ed. s. 377, tłum. s. 14. Krótko o tym, co rozumie wiktoryni pod pojęciem tropologii, pisze D. Poirel, *Qu'est-ce que Saint-Victor?*, s. 504-505 = D. POIREL, *Przechadzając się po krążgankach u św. Wiktora*; gdy chodzi o tekst źródłowy, to o trzech sensach Pisma Świętego, historycznym, alegorycznym i tropologicznym, mówi zwięźle, przykładowo, Ryszard: RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *De triplici modo tractandi*, w: LE, I, 2, 3, ed. s. 115-116 = Ł. LIBOWSKI, *Ryszarda ze św. Wiktora „O przedmiocie pisma światowego i boskiego” („Liber exceptionum”, cz. I, ks. II). Wstęp, przekład, komentarz*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 15 (2022), nr 4, s. 133-134 wraz z przyp. 8.

⁵⁴ LE, II, 10, 2, w. 3-6, ed. s. 377, tłum. s. 14.

⁵⁵ LE, II, 10, 2, w. 6-60, ed. s. 377-378, tłum. s. 15-17.

⁵⁶ LE, II, 10, 2, w. 60-70, ed. s. 378, tłum. s. 17.

	tabernaculum Domini = przybytek Pański	anima = dusza
5	<i>tectum</i> = dach	<i>bona actio</i> = dobroczynność
6	<i>longitudo</i> = długość	<i>fides</i> = wiara
7	<i>latitudo</i> = szerokość	<i>caritas</i> = miłość
8	<i>altitudo</i> = wysokość	<i>spes</i> = nadzieja
9	<i>sanctuarium/sacrarium</i> = sanktuarium	<i>quod facta est ad imaginem Dei</i> = co zostało uczynione na obraz Boży
10	<i>chorus</i> = chór	<i>quod facta est ad similitudinem Dei</i> = co zostało uczynione na podobieństwo Boże
11	<i>navis</i> = nawa	<i>sensualitas</i> = zmysłowość
12	<i>atrium</i> = kruchta	<i>caro</i> = ciało
13	<i>altar</i> = ołtarz	<i>cor</i> = serce
14	<i>turris</i> = wieża	<i>nomen Domini</i> = imię Pana
15	<i>signa [sonantia]</i> = dzwony	<i>praedicatio</i> = kaznodziejstwo
16	<i>vitreae fenestrae</i> = witraże	<i>sensus spirituales</i> = zmysły duchowe
17	<i>dealbatura interior</i> = tynk wewnętrzny	<i>munditia cordis</i> = czystość serca
18	<i>dealbatura exterior</i> = tynk zewnętrzny	<i>munditia corporis</i> = czystość ciała
19	<i>duodecim cerei</i> = dwanaście świec	<i>doctrina duodecim apostolorum</i> = nauka dwunastu apostołów
20	<i>(dedicans) pontifex</i> = (przypisany) kapłan	<i>sancta Trinitas</i> = Trójca święta

Tym, co przykuwa uwagę nawet już przy pierwszym i pobieżnym zapoznaniu się z rozpatrywanym tutaj tekstem, jest jego trynitarny charakter. Bo oto znacznie dłuższa okazuje się refleksja poczyniona w jego ramach przez Ryszarda wtedy, kiedy mówi, że w kościele-duszy kapłanem jest Trójca Święta. Kojarzy on bowiem w obrębie tejże refleksji konkretne trzy Boże działania względem człowieka z trzema osobami Trójcy, mianowicie działanie pełne mocy z Bogiem Ojcem, działanie mądre z Bogiem Synem, a działanie łaskawe z Duchem Świętym, tak że w efekcie – jak Ryszard stwierdza – Ojciec duszę ludzką przestrasza, Syn obdarowuje ją poznaniem, Duch zaś pociesza. W ten sposób dusza zostaje przez Boga w przekonaniu autora uświęcona⁵⁷.

Sermo drugi na poświęcenie kościoła Ryszard kończy – przewidywalnie, jako że skończył tak i *sermo* pierwszy – apelem. Kaznodzieja prosi w nim słuchaczy, żeby żyli tak, by stali się godnymi mieszkaniem dla Boga; prosi ich również, aby błagali Boga o łaskę prowadzenia takiego życia, ponieważ bez niej wieść takowej egzystencji nie są w stanie⁵⁸.

⁵⁷ LE, II, 10, 2, w. 43-60, ed. s. 378, tłum. s. 16-17.

⁵⁸ LE, II, 10, 2, w. 71-85, ed. s. 378-379, tłum. s. 17.

2.2. HUGONA TEKST *DE DEDICATIONE ECCLESIAE*

W piątej części drugiej księgi *De sacramentis christianae fidei* Hugon przedmiotem swojego zainteresowania czyni obrzęd – sakrament – poświęcenia nowo wzniesionego domu Bożego, który uważa on za prasakrament, czyli za pierwszy spośród wszystkich innych sakramentów⁵⁹. Dlaczego? Hugon wyjaśnia rzecz następująco: „Et primum [...] [debemus tractare] de dedicatione Ecclesiae, quasi de primo baptisate, quo ipsa quodammodo Ecclesia primum baptizatur, ut in ea post modum homines ad salutem regenerandi baptizentur” = „A najpierw [...] mówić musimy o poświęceniu kościoła jakoby o pierwszym chrzcie, w którym sam kościół jest najpierw w jakiś sposób chrzczony, aby później dla odrodzenia ku zbawieniu chrzczeni mogli być w nim ludzie”⁶⁰. Przy czym dla niego ów rytuał konsekracji kościoła ma zarazem jeszcze głębsze znaczenie. Otóż wszystko, co się nań składa, tak czynności, jak poszczególne przedmioty, rzeczy, stanowi dla niego opowieść o tym, co dokonuje się w duszy wierzącego w procesie jej uświęcania – językiem współczesnym można powiedzieć: jej przebóstwiania, zbawiania: „Idcirco hoc primum [baptisatum] tractandum occurrit. Primum in dedicatione figuratum Ecclesiae, deinde in sanctificatione animae fidelis exhibitum” = „Dlatego sakrament ten [chrzest] pojawia się jako pierwszy do omówienia. Najpierw wyobrażony jest on w poświęceniu kościoła, a następnie dokonuje się w uświęceniu wiernej duszy”⁶¹. Inaczej: sakrament poświęcenia świątyni, który wydarza się widzialnie, jest dla Hugona zapowiedzią uświęcenia człowieczej duszy, które zachodzi niewidzialnie; i w tym sensie, co ciekawe, sakrament, a więc rzeczywistość (*veritas*), staje się u niego figurą (*figura*) innej rzeczywistości (*veritas*) – pisze: „Quod enim in hac domo orationis visibiliter per figuram exprimitur, totum in anima fidei per invisibilem veritatem exhibitur” = „Co bowiem w tym domu modlitwy wyraża się w sposób widzialny przez figurę, całkowicie dokonuje się w duszy wiernej przez niewidzialną prawdę”⁶². Tak więc Hugonowa rozprawka *De dedicatione Ecclesiae* okazuje się niewielkich rozmiarów interesującym traktatem podwójnym, z jednej strony z zakresu liturgiki, z drugiej zaś – ascetyki bądź teologii duchowości.

Tekst ów skomponowany został klarownie. Dzieli się na trzy rozdziały⁶³. Pierwszy ma charakter wprowadzenia w podejmowaną problematykę; Hugon wypowiada się tu na temat poświęcenia kościoła najogólniej. Rozdział drugi to po prostu opis

⁵⁹ Por. R.M.W. STAMMBERGER, *Ursakrament Kirche. Die Deutung der Kirchweihe durch Theologen des Hochmittelalters*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”, s. 71-84.

⁶⁰ DSCF, II, 5, 1, ed. k. 439B, tłum. s. 192-193.

⁶¹ DSCF, II, 5, 1, ed. k. 439B, tłum. s. 193.

⁶² DSCF, II, 5, 1, ed. k. 439C, tłum. s. 193.

⁶³ Zob. DSCF, II, 5, 1, ed. k. 439C, tłum. s. 195.

przebiegu rytu dedykacji⁶⁴. W rozdziale trzecim natomiast – z punktu widzenia prowadzonych dociekań najważniejszym – Hugon daje komentarz do tego obrzędu, wskazując, jakie tajemnice on wyraża; otwiera ów komentarz takimi słowy: „*Multa in his omnibus latent profunda mysteria, ex quibus pauca ad memoria excitanda attingimus*” = „W tych wszystkich obrzędach skrywa się wiele głębokich tajemnic, spośród których dotykamy nielicznych, co wywołane być muszą ku pamięci”⁶⁵. Punktem wyjścia całej Hugonowej egzegezy liturgii konsekracyjnej jest ta oto konstatacja: „*Ipsa enim verum templum Dei est confoederatione virtutum, quasi quadam structura lapidum spiritualium aedificata, ubi fides fundamentum facit, spes fabricam erigit, charitas consummationem imponit*” = „Dusza wszakże dzięki sprzymierzaniu się cnót jest prawdziwą świątynią Boga, zbudowaną niby jakiś gmach z kamieni duchowych, gdzie wiara kładzie fundament, nadzieja wznosi budynek, a miłość nakłada wykończenie”⁶⁶.

Substrat rozdziału trzeciego zajmującego mnie tu dzieła daje się zamknąć, jeśli przystać na ograniczenie streszczanej w ten sposób treści do minimum, w następującej tabeli – w jej lewej kolumnie umieszczam wersy dodatkowe, których celem łatwej ich identyfikacji nie numeruję, aby dla przejrzystości wydzielić najistotniejsze etapy rytuału dedykacji.

	<i>domus dedicanda</i> = dom, który ma być poświęcony	<i>anima sanctificanda</i> = dusza, która została uświęcona
	<i>dedicatio Ecclesiae</i> = poświęcenie kościoła	<i>sanctificatio animae fidelis</i> = uświęcenie duszy wiernej
	<i>benedictio aquae</i> = błogosławieństwo wody	
1	<i>aqua</i> = woda	<i>poenitentia</i> = pokuta
2	<i>sal</i> = sól	<i>sermo divinus</i> = Boskie słowo
3	<i>trina aspersio</i> = trzykrotne pokropienie ⁶⁷	<i>trina mersio purificandi per aquam</i> = trzykrotne zanurzenie oczyszczenia przez wodę ⁶⁸
4	<i>duodecim luminaria</i> = dwanaście lamp ⁶⁹	<i>apostoli</i> = apostołowie
	<i>pontifex ad portam basilicae venit</i> = biskup podchodzi do drzwi bazyliki ⁷⁰	

⁶⁴ Na temat liturgii konsekracji kościoła pisze: P. Wünsche, „*Quomodo ecclesia debeat dedicari*”. *Zur Feiargestalt der westlichen Kirchweihliturgie vom Frühmittelalter bis zum nachtridentinischen Pontifikale von 1596*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”, s. 113-141.

⁶⁵ DSCF, II, 5, 3, ed. k. 441A, tłum. s. 201; fragment tego zdania stanowi tytuł niniejszego artykułu.

⁶⁶ DSCF, II, 5, 1, ed. k. 439C, tłum. s. 193-194.

⁶⁷ Chodzi o pokropienie budynku kościelnego z zewnątrz.

⁶⁸ Chodzi oczywiście o chrzest.

⁶⁹ Chodzi o tzw. zacheuszki.

⁷⁰ Słowo *basilica* = „bazylika” jest dla Hugona synonimem słowa *ecclesia* = „kościół”.

5	<i>pontifex</i> = biskup	<i>Christus</i> = Chrystus
6	<i>virga</i> = laska (czyli pastorał)	<i>potestas</i> = władza
7	<i>trina superliminaris percussio</i> = trzykrotne uderzenie nadproża	<i>coeli, terrae et inferni dominatio</i> = panowanie nad niebem, ziemią i piekłem
8	<i>interrogatio inclusi</i> = pytanie zamkniętego ⁷¹	<i>ignorantia populi</i> = niewiedza ludu
9	<i>apertio ostii</i> = otwarcie drzwi	<i>sublatio peccati</i> = usunięcie grzechu
	<i>pontifex ecclesiam ingreditur</i> = biskup wchodzi do kościoła	
10	<i>pontifex ecclesiam ingrediens pacem domni imprecatur</i> = biskup, wchodząc do kościoła, błaga o pokój Pański	<i>Christus mundum ingrediens pacem inter Deum et hominem fecit</i> = Chrystus, przychodząc na świat, wprowadził pokój między Bogiem a człowiekiem
11	<i>prostratus pro sanctificatione domus pontifex orat</i> = w postawie prostracji modli się biskup o uświęcenie domu	<i>humiliatus pro discipulis et pro credituris omnibus Christus orabat</i> = uniżywszy się, Chrystus modlił się za uczniów i za wszystkich, którzy będą wierzyć
12	<i>surgens ab oratione pontifex populum non salutat</i> = powstając od modlitwy, biskup nie pozdrawia ludu	<i>qui nondum sanctificati sunt, applaudendum non est ipsis, sed orandum pro ipsis</i> = tym, którzy nie zostali jeszcze uświęceni, nie wolno przyklaskiwać, lecz trzeba się za nich modlić
	<i>descriptio alphabeti</i> = pisanie alfabetu	
13	<i>alphabetum</i> = alfabet	<i>simplex doctrina fidei</i> = prosta doktryna wiary
14	<i>pavimentum</i> = posadzka	<i>cor humanum/mentibus hominum</i> = serce ludzkie/umysły ludzkie
15	<i>descriptio alphabeti in pavimento</i> = pisanie alfabetu na posadzce	<i>[fit] quando carnalis et rudis populus prima ac simplici doctrina fidei initiat</i> = [ma miejsce wtedy] kiedy lud cielesny i nieokrzesany wprowadzany jest w pierwszą i prostą doktrynę wiary
16	<i>ductus a sinistro angulo orientis in dextrum occidentis, et item a dextro angulo orientis in sinistrum occidentis</i> = kierunek pisania od lewego narożnika strony wschodniej świątyni do prawego narożnika strony zachodniej i jeszcze od narożnika prawego strony wschodniej do narożnika lewego strony zachodniej	<i>orma crucis, quae mentibus hominum per fidem Evangelicae praedicationis imprimitur</i> = kształt krzyża, który przez wiarę, będącą owocem ewangelijnego przepowiadania, odciska się na umysłach ludzkich; <i>collectio utrius populi [Judaeorum et gentium]; hoc est quod Jacob filios Joseph benedicens, cancellatis manibus formam crucis</i>

⁷¹ Chodzi o zamkniętego w mającym być konsekrowanym kościele diakona, który stawia pytania biskupowi.

		<i>exprimens; dextram manum super caput Ephraim, et sinistram super caput Manasse posuit; quia priori populo abjecto, junior ad dexteram collocatus est</i> = zbiór dwu ludów [Żydów i pogan]; to jest, że Jakub, błogosławiąc synów Józefa, tak złożył ręce, iż odwzorowywały one kształt krzyża, i prawą rękę położył na głowie Efraima, a lewą na głowie Manassesy, ponieważ po tym, jak pierwszy lud został odrącony, młodszy umieszczony został po prawicy
17	<i>cambuca/virga pastoralis</i> = kij/laska pasterska (czyli pastorał)	<i>scriptura</i> = pisma; <i>ministerium doctorum</i> = służba uczonych
	<i>pontifex stat ante altare</i> = biskup stoi przed ołtarzem	
18	<i>pontifex Deum in adiutorium vocat</i> = biskup przyzywa na pomoc Boga	<i>ii qui percepta fidei cognitione, se ad bona opera et ad luctam contra invisibiles hostes accingunt; et quia de suis viribus minime praesumunt, divinum auxilium sibi adesse deposcunt</i> = ci, którzy, poznawszy przykazania wiary, przepasują się, aby pełnić dobre uczynki i walczyć przeciwko niewidzialnym wrogom; a ponieważ jak najmniej polegają tacy na własnych siłach, upraszają, by wsparła ich Boska pomoc
19	<i>nondum Alleluia nominatur</i> = nie dodaje się „Alleluja” ⁷²	<i>labor certantium</i> = trud walczących
	<i>benedictio aquae</i> = błogosławieństwo wody ⁷³	
20	<i>aqua</i> = woda	<i>populus</i> = lud
21	<i>sal</i> = sól	<i>doctrina</i> = doktryna
22	<i>cinis</i> = popiół	<i>passionis Christi memoria</i> = pamięć o męce Chrystusa
23	<i>vinum</i> = wino; <i>aqua</i> = woda; <i>vinum aqua mistum</i> = wino zmieszane z wodą	<i>divinitas</i> = Boskość; <i>mortalitas</i> = śmiertelność; <i>Christus Deus et homo</i> = Chrystus – Bóg i człowiek
	<i>aspersio</i> = pokropienie	
24	<i>Ecclesia intus aqua sanctificata aspergitur</i> = kościół skrapiany jest wewnątrz wodą święconą	<i>et intus et exterius anima sanctificanda</i> = dusza uświęcona ma być zarówno wewnątrz, jak i zewnątrz
25	<i>aspersorium hyssopi</i> = kropidło hyzopowe	<i>humilitas Christi</i> = pokora Chrystusa

⁷² W modlitwie biskupa, o której mowa w wersji poprzednim.

⁷³ Chodzi o używaną przy konsekracji tzw. wodę gregoriańską.

26	<i>circuit pontifex altare et ecclesiam totam aspergit</i> = biskup obchodzi ołtarz i skrapia całą kościół	<i>quasi omnes pontifex lustrat et curam imponet omnibus verbo et exemplo communem se praebens universis</i> = jakby wszystkich biskup oczyszcza i swoją troską obejmuje, słowem i postawą pokazując, że jest dla wszystkich
27	[<i>pontifex</i>] <i>opus oratione consummat</i> = [biskup] wieńczy trud modlitwą	<i>opus hominis sine divino adiutorio esse potest, fructuosum esse non potest</i> = trud człowieka choć bez Bożego wspomnienia istnieć może, to jednak nie może być owocny
28	<i>pontifex ad altare convertitur, quod reliquum est de aqua purificationis ad basim ejus effundens</i> = biskup zwraca się do ołtarza, to, co pozostało z wody oczyszczenia, wylewając na jego podstawę	<i>quasi committens Deo quod super est vires suas</i> = jakby to, co jest ponad jego siły, powierzając Bogu
	<i>extersio altaris</i> = wytarcie ołtarza	
29	<i>altar</i> = ołtarz	<i>Christus, super quem offerimus Patri nostrae devotionis munus</i> = Chrystus, na którym ofiarowujemy Ojcu dar naszej miłości
30	<i>linteum</i> = płótno	<i>caro Christi, tusionibus passionis ad candorem incorruptionis perducta</i> = ciało Chrystusa, razami zadanymi w trakcie męki doprowadzone do bieli nieskazitelności
31	<i>incensum</i> = kadzidło	<i>orationes sanctorum</i> = modlitwy świętych
	<i>unctio</i> = namaszczenie	
32	<i>oleum</i> = olej	<i>gratia sancti Spiritus</i> = łaska Ducha Świętego
33	<i>a sacratio altari duodecim cruces parietibus chrismantur</i> = poczynając od poświęconego ołtarza, maści się na ścianach świątyni dwanaście krzyży	<i>gratia sancti Spiritus, cujus plenitudo in capite praecessit, dehinc participatio ad membra defluxit</i> = łaska Ducha Świętego, której pełnia była pierwiej w głowie, dopiero potem udział w niej spłynął na członki; <i>spiritualis gratia a Christo in apostolos descendit, ut crucis mysterium per quatuor mundi partes cum fide Trinitatis praedicarent</i> = łaska duchowa od Chrystusa zstąpiła na apostołów, tak, że po czterech częściach świata głosili oni tajemnicę krzyża wraz z wiarą w Trójcę
34	<i>candidum velamen quo post consecrationem altare operitur</i> = białe nakrycie, którym po konsekracji przykrywa się ołtarz	<i>gloria incorruptionis, qua post passionem consumpta mortalitate Jesu humanitas induta est</i> = chwała nieskazitelności, w którą po męce, skoro unicestwiona została śmiertelność, przyobleczone zostało człowieczeństwo Jezusa

W sporządzonym zestawie zastanawia przede wszystkim jedno. Otóż starannie został on zorganizowany podług przebiegu rytuału konsekracji świątyni chrześcijańskiej. Ale jednocześnie jego, by tak rzec, część druga, ta wypełniająca prawą kolumnę powyższej tabeli, okazuje się chaotyczna – w tym aspekcie tekst Hugona różni się od rozpatrywanych w niniejszym studium tekstów zarówno Ryszarda, jak i Adama. Czy ten fakt daje się jakoś wyjaśnić? Wydaje się, że tak.

Wyjaśnienie owo zacząć trzeba od następującej banalnej konstatacji – formułuję ją na podstawie czytelnego w tym kontekście skrótu myślowego: to, że kolejne wiersze kolumny prawej sporządzonej tabeli nie układają się w żaden sensowny, logiczny ciąg, jest naturalną konsekwencją przyjęcia określonego porządku zaszeregowania wierszy tworzących lewą stronę. I teraz można zapytać: czy Hugon na ów sztywny porządek wersów po lewej stronie tabeli zdecydował się świadomie? Zaryzykowałbym odpowiedź twierdzącą: tak, Hugon świadomie wybrał, iż będzie omawiał po kolei znaczenie wszystkich składowych obrzędu dedykacji, doskonale zdając sobie sprawę z tego, do jakiego opisu rzeczywistości uświęcania duszy go to doprowadzi. Do tej zaś odpowiedzi dodałbym niezwłocznie: bo Hugon był przekonany, iż właśnie tego rodzaju opis przebóstwiania duszy, które jest procesem długim i niezmiernie złożonym, jest opisem jedynym właściwym, jedynym adekwatnym, ponieważ chyba uważał, że tego rodzaju opis należy stosować w przypadku każdej jednej materii subtelnej – sięga po niego jeszcze np. we fragmencie swojego *Komentarza do Księgi Koheleta*, w którym zarysowuje położenie bądź stan, w jakim znajduje się człowiek⁷⁴. Jak można ów opis scharakteryzować? To zbiór większych i mniejszych wglądów odnoszących się czy to do różnych etapów, czy też do różnych aspektów drogi duszy ludzkiej do Boga; te spostrzeżenia nie są w tym wypadku ułożone wedle jakiegoś wyraźnego klucza: tworzą raczej coś w rodzaju kolażu i każde z nich, uzupełniając, co odsłaniają spostrzeżenia pozostałe, z innej strony naświetla przedmiot, którego dotyczy. Opis zatem, z jakim w tekście *De dedicatione Ecclesiae* czytelnik się spotyka, można porównać do kubistycznego obrazu: jak bowiem kubiści starali się na jednej płaszczyźnie ukazać wiele wymiarów malowanego przedmiotu, tak właśnie w ramach jednego dyskursu Hugon usiłuje przedstawić wiele wymiarów swojego przedmiotu – procesu uświęcania duszy, procesu wznoszenia się duszy ku Bogu.

⁷⁴ HUGO DE SANCTO VICTORE, *In Salomonis Ecclesiasten homiliae XIX*, w: PL 175, 165D-169D i 171B-172B = M.J. JANECKI, „Adamie, gdzie jesteś?”. *Dialogiczna egzegeza Hugona ze św. Wiktora we fragmencie jego „Super Ecclesiasten”*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 15 (2022), nr 2, s. 28-36.

* * *

W paragrafie tym zaprezentowałem wykład animalnej, jak zdecydowałem się ją tu nazwać, interpretacji gmachu kościoła chrześcijańskiego – interpretację tę można by też określić, jak to zwykle się zresztą czynić, mianem antropologicznej, psychologicznej czy mistycznej – jaki odnalazłem w drugim Ryszardowym kazaniu *In dedicatione ecclesiae*, a także we fragmencie pt. *De dedicatione Ecclesiae* bodaj największego z Hugonowych dzieł, tj. jego summy *De sacramentis christianae fidei*. Wykład ten uświadamia, iż budynek domu Bożego – ściślej: owszem, budynek domu Bożego, ale również i jego wyposażenie, i obrzęd jego poświęcenia z różnymi na ten obrzęd składającymi się czynnościami, i wszystko, co do odprawienia tegoż obrzędu nieodzowne – kanonicy ze św. Wiktora traktowali jako wielką opowieść z jednej strony o ludzkiej duszy, z drugiej zaś – równolegle, o skomplikowanej i niełatwej drodze duszy ludzkiej do Boga. Nader intrygująco przedstawia się opowieść na drugi ze wskazanych tematów. W przyszłości byłoby zatem dobrze bliżej się nią zająć.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowane interpretacje eklezjalną i animalną budynku kościelnego, jakie zawarte zostały w pięciu wybranych tekstach wiktoryńskich, opatrzę dwiema krótkimi uwagami podsumowującymi.

Po pierwsze – rzecz, jak mi się zdaje, najoczywistsza: zapoznanie się z wiktoryńskim poglądem na gmach świątyni – tym bardziej, że pogląd ten nie jednym jedynym tylko wiktorynom był zapewne właściwy – uzmysławia człowiekowi współczesnemu, jak o kościele-budynku myśleli jego praprzodkowie, ludzie średniowiecza. Tym samym zaś człowiek dzisiejszy otrzymuje dostęp, choć, owszem, dostęp fragmentaryczny, częściowy, do średniowiecznego imaginariu, do świata średniowiecznej wyobraźni⁷⁵, a także średniowiecznej teologii, co średniowiecze pozwala mu – w niewielkim oczywiście stopniu, ale jednak – lepiej rozumieć, co do średniowiecza mentalnie i duchowo go przybliży. Takie zaś lepsze rozumienie i czucie tego, co dawne, nieodmiennie cieszy, zwłaszcza historyka mediewistę, niezależnie od jego specjalizacji i dziedziny prowadzonych przez niego badań.

Po drugie – lektura napisanych przez autorów ze szkoły św. Wiktora tekstów związanych z uroczystością poświęcenia nowo zbudowanego kościoła unaocznia

⁷⁵ Por. J. LE GOFF, *Świat średniowiecznej wyobraźni*, tłum. M. Radożycka-Paoletti, Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona 1997.

człowiekowi XXI wieku, jak wiele zmieniło się w myśleniu o architekturze sakralnej od czasu powstania tychże tekstów. Pochylając się nad nimi i je studiując, powoli pojmuję on, iż nowożytność przyniosła także nowy paradygmat spoglądania na budynek domu Bożego: podczas bowiem, kiedy dziś patrzy się na niego wyłącznie funkcjonalnie i jednowymiarowo jako na miejsce służące wspólnocie wiernych do sprawowania liturgii, w wiekach średnich uwzględniano również jego arcybogaty wymiar symboliczny – a kto wie, czy w średniowieczu nie akcentowanego aby tego wymiaru symbolicznego przede wszystkim. I niepostrzeżenie, mimowolnie poczyna zastanawiać się ów człowiek XXI-wieczny, czy ta zaszła na przestrzeni wieków zmiana, która tak wyraźnie teraz się jawi, jest zmianą na gorsze czy lepsze.

BIBLIOGRAFIA

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

- ABSALON SPRINCKIRSBACENSIS, *Sermones XXXVIII–XLI*, w: PL 211, 219D-240A = P. WILK, „*To jest ten dom, w którym Chrystus chce się zatrzymać*”. *Absalona ze Sprinckirsbach kazanie XXXIX na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” 32 (2023), nr 4, s. 245-260; Ł. LIBOWSKI, M. WŁOSIŃSKI, „*Nakazał zbudować sobie dom, by w nim odbywały się uroczystości zaślubin*”. *Absalona ze Sprinckirsbach kazanie XL na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” 32 (2023), nr 4, s. 171-196; Ł. LIBOWSKI, P. WILK, M. WŁOSIŃSKI, „*Ze wszech miar stosownie zatem świątynią Boga nazywamy duszę sprawiedliwego*”. *Absalona ze Sprinckirsbach kazanie XLI na poświęcenie kościoła – przekład i komentarz*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” 33 (2024), nr 1, s. 213-232.
- ACHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo II et XIII*, w: ACHARD DE SAINT-VICTOR, *Sermons inédits. Texte latin avec introductions, notes, et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 17), Paris: Vrin 1970, s. 36-41 (*Sermo II*) oraz 131-168 (*Sermo XIII*).
- ADAMUS DE SANCTO VICTORE, *Sequentiae XXIV-XXV*, w: J. GROSFILLIER, *Les séquences d'Adam de Saint-Victor: Étude littéraire (poétique et rhétorique). Textes et traductions, commentaires* (Bibliotheca Victorina 20), Turnhout: Brepols 2008, s. 348-352 oraz 353-356 = ADAM ZE ŚWIĘTEGO WIKTORA, *Sekwencje*, tłum. T. Gacia, Ł. Libowski, M.H. Nowak, A. Strycharczuk, A. Wilczyński, P. Wilk, red. Ł. Libowski, A. Strycharczuk, Lublin: Academicon 2023, s. 145-149 oraz 151-154.
- ANONIMUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo I et VI*, w: *Galteri a Sancto Victore et quorundam aliorum sermones inediti triginta sex*, ed. J. Châtillon (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 30), Turnhout: Brepols 1975, s. 245-249 (*Sermo I*) oraz 275-280 (*Sermo VI*).
- HUGO DE SANCTO VICTORE, *De dedicatione Ecclesiae* (= *De sacramentis christianae fidei*, II, 5), w: PL 176, 439A-442D = Ł. LIBOWSKI, „*Ipsa quodammodo ecclesia primum baptizatur*”. *Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu poświęcenia kościoła: piąta część drugiej księgi jego „De sacramentis christianae fidei”*, „*Liturgia Sacra*” 29 (2023), nr 1, s. 183-220.
- HUGO DE SANCTO VICTORE, *De indumentis sacris* (= *De sacramentis christianae fidei*, II, 4), w: PL 176, 433B-438D = Ł. LIBOWSKI, „*Sacrarium autem vestium ritus*”. *Hugona ze Świętego Wiktora*

- spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego „*De sacramentis christianae fidei*”, „Świdnickie Studia Teologiczne” 18 (2021), s. 77-93.
- HUGO DE SANCTO VICTORE, *In Salomonis Ecclesiasten homiliae XIX*, w: PL 175, 165D-169D i 171B-172B = M.J. JANECKI, „*Adamie, gdzie jesteś?*”. *Dialogiczna egzegeza Hugona ze św. Wiktora we fragmencie jego „Super Ecclesiasten”*, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*” 15 (2022), nr 2, s. 28-36.
- HUGO DE SANCTO VICTORE [?], *Speculum de mysteriis Ecclesiae*, w: PL 177, 335-380.
- JOANNES SCOTUS ERIUGENA, *Periphyseon*, V, 3: *Iohannis Scotti seu Eriugena Periphyseon. Liber quintus*, ed. E.A. Jeaneau (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 165), Turnhout: Brepols 2003 = JAN SZKOT ERIUGENA, *Periphyseon. Księga V*, tłum. A. Kijewska, Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki 2023.
- RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *De triplici modo tractandi*, w: RICHARD DE SAINT-VICTOR, *Liber exceptionum. Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 5), Paris: Vrin 1958, s. 115-116 = Ł. LIBOWSKI, *Ryszarda ze św. Wiktora „O przedmiocie pisma światowego i boskiego” („Liber exceptionum”, cz. I, ks. II). Wstęp, przekład, komentarz*, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*” 15 (2022), nr 4, s. 133-134.
- RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo I-II*, w: RICHARD DE SAINT-VICTOR, *Liber exceptionum. Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 5), Paris: Vrin 1958, s. 375-379 = Ł. LIBOWSKI, „*Studeamus, fratres carissimi, studeamus tam gloriosae civitatis cives esse*”. *Trzy kazania Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „Liber exceptionum” [II, X, 1-3] – wstęp, przekład, komentarz*, „*Littera Antiqua*” 2020, nr 15, s. 4-33.
- RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo IV*, w: RICHARD DE SAINT-VICTOR, *Liber exceptionum. Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 5), Paris: Vrin 1958, s. 381-385 = P. WILK, *Ryszard ze św. Wiktora, „Sermo IV”: „Życie nasze jest jak morze” – wstęp, komentarz, przekład*, „Świdnickie Studia Teologiczne” 19 (2022), s. 149-158.
- RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo IX*, w: RICHARD DE SAINT-VICTOR, *Liber exceptionum. Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 5), Paris: Vrin 1958, s. 393-395 = Ł. LIBOWSKI, P. WILK, „*O, szczęśliwa oblubienico Boga, duszo człowieka sprawiedliwego!*”. *Kazania dziewiąte, dziesiąte i jedenaste Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „Liber exceptionum” – wstęp i przekład*, „*Przegląd Tomistyczny*” 28 (2022), s. 12-15.
- RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo V*, w: RICHARD DE SAINT-VICTOR, *Liber exceptionum. Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 5), Paris: Vrin 1958, s. 385-387 = Ł. LIBOWSKI, „*Studeamus ergo, fratres, domum cordis nostri intrare*”. *Kazanie adwentowe Ryszarda ze Świętego Wiktora („Liber exceptionum”, II, X, 5)*, „*Nowiny Raciborskie*” 29 (2021) 49, s. 8.
- RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, *Sermo XI*, w: RICHARD DE SAINT-VICTOR, *Liber exceptionum. Texte critique avec introduction, notes et tables*, ed. J. Châtillon (Textes Philosophiques du Moyen Age 5), Paris: Vrin 1958, s. 398-400 = Ł. LIBOWSKI, P. WILK, „*O, szczęśliwa oblubienico Boga, duszo człowieka sprawiedliwego!*”. *Kazania dziewiąte, dziesiąte i jedenaste Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „Liber exceptionum” – wstęp i przekład*, „*Przegląd Tomistyczny*” 28 (2022), s. 20-22.

OPRACOWANIA I STUDIA

- A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau (Brill's Companions to the Christian Tradition 79), Leiden–Boston: Brill 2017.
- BAJOR W., *Ryszard ze św. Wiktora. „Doctor contemplationis et amoris”*, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki [w druku].
- BROOKE Ch.N.L., *The Twelfth Century Renaissance* (Library of European Civilization), London: Harcourt, Brace & World 1969.
- COULTER D.M., „*Per visibilia ad invisibilia*”. *Theological method in Richard of St. Victor (d. 1173)* (Bibliotheca Victorina 19), Turnhout: Brepols 2006.
- DAHAN G., *Intelektualiści chrześcijańscy wobec Żydów w średniowieczu*, tłum. K. Antkowiak, Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki 2020.
- FEISS H., *Dedication of a church. Introduction*, w: *On the sacraments. A selection of works of Hugh and Richard of St Victor, and Peter of Poitiers*, red. H. Feiss (Victorine Texts in Translation 10), Turnhout: Brepols 2020, s. 95-114.
- GACIA T., „*Anima*”, „*spiritus*”, „*mens*” in sepulchral inscriptions from the „*Carmina Latina Epigraphica*”. *Philological Approximations*, „*Verbum Vitae*” 40 (2022), nr 3, s. 675-690.
- GACIA T., MARCZEWSKI J.R., STRYCHARCZUK A., „*Maioris ad limina templi...*”. *Poezja epigrafična epoki karolińskiej. Badania i przekłady*, Lublin: TN KUL 2021.
- GOFF J. Le, *Świat średniowiecznej wyobraźni*, tłum. M. Radożycka-Paoletti, Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona 1997.
- HASKINS Ch.H., *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge 1927 = Ch.H. HASKINS, *Renaissance XII wieku*, tłum. J. Soszyński (Fontes Rerum ad Historiam Scientiae Spectantium. Series Recentior 29), Warszawa: Aspra 2021.
- JANECKI M.J., *Hugon ze św. Wiktora. „Magister victorinum”*, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki [w druku].
- KOLAKOWSKI L., *Główne nurty marksizmu*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009.
- L'abbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge. Communica-tions présentées au XIIIe colloque d'humanisme médiéval de Paris (1986-1988)*, red. J. Longère (Bibliotheca Victorina 1), Paris–Turnhout: Brepols 1991.
- L'abbé Suger, le manifeste gothique de Saint-Denis et la pensée victorine. Actes du colloque organisé à la Fondation Singer-Polignac (Paris) le mardi 21 novembre 2000*, red. D. Poirel, Turnhout: Brepols 2001.
- L'école de Saint-Victor de Paris: Influence et rayonnement du Moyen Âge à l'époque moderne*, red. D. Poirel (Bibliotheca Victorina 22), Paris–Turnhout: Brepols 2010.
- LIBOWSKI Ł., *Adam ze św. Wiktora. „Egregius versificator”*, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki [w druku].
- LIBOWSKI Ł., „*Sacrarium autem vestium ritus*”. *Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego „De sacramentis christianae fidei”*, „*Świdnickie Studia Teologiczne*” 18 (2021), s. 71-96.
- LIERE F. van, *An Introduction to the Medieval Bible*, Cambridge: Cambridge University Press 2014.

- LIERE F. van, *Following in the Footsteps of Hugh: Exegesis at St-Victor, 1142-1242*, w: *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau (Brill's Companions to the Christian Tradition 79), Leiden–Boston: Brill 2017, s. 223-243.
- MAZURCZAK U., „*Par caritas par meritum*”. *Miłosierny Sędzia na tympanonach gotyckich katedr: Z kręgu wybranych problemów ikonografii Sądu Ostatecznego w kontekście teologii Hugona ze Św. Wiktora*, „*Acta Mediaevalia*” 18 (2005), s. 337-352.
- NAKAMURA H., „*Talem vitam agamus, ut Dei lapides esse possimus*”. *Zu Kirchweihpredigten Richards von St. Viktor*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”. *Mittelalterliches und barockes Kirchenverständnis im Spiegel der Kirchweihe*, red. A. Warnke, R.M.W. Stammberger, C. Sticher, (Erudiri Sapientia 6), Berlin–Boston: De Gruyter 2006, s. 293-328.
- NEUHEUSER H.P., *Ritus und Theologie der Kirchweihe bei Hugo von St. Viktor*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”. *Mittelalterliches und barockes Kirchenverständnis im Spiegel der Kirchweihe*, red. A. Warnke, R.M.W. Stammberger, C. Sticher (Erudiri Sapientia 6), Berlin–Boston: De Gruyter 2006, s. 251-292.
- PASTOUREAU M., *Symbol w średniowieczu. Jak to, co wyobrażane, staje się częścią rzeczywistości*, w: M. PASTOUREAU, *Średniowieczna gra symboli*, tłum. H. Igalson-Tygielska, Warszawa: Oficyna Naukowa 2006, s. 15-28.
- POIREL D., *Huges de Saint-Victor, „De sacramentis christiane fidei”*, éd. Rainer Berndt S.J., 1 vol., Münster; Aschendorff Verlag, 2008, 647 p. („*Corpus Victorinum. Textus historici*”, 1), „*Le Moyen Âge*” 96 (2010), s. 449-450.
- POIREL D., *Huges de Saint-Victor (Initiations au Moyen-Age)*, Paris: Les Éditions du Cerf 1998.
- POIREL D., *Qu'est-ce que Saint-Victor?*, w: „*Omnium expetendorum prima est sapientia*”. *Studies on Victorine thought and influence*, red. D. Poirel, M.J. Janecki, W. Bajor, M. Buraczewski (Bibliotheca Victorina 29), Turnhout: Brepols 2021, s. 487-511 = D. POIREL, *Przechadzając się po krążgankach u św. Wiktora... Prolog*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki [w druku].
- POIREL D., *Sacraments*, w: *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau (Brill's Companions to the Christian Tradition 79), Leiden–Boston: Brill 2017, s. 277-297.
- POIREL D., *Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki [w druku].
- ROREM P., *Hugh of Saint Victor (Great Medieval Thinkers)*, Oxford: Oxford University Press 2009.
- SICARD P., *Huges de Saint-Victor et son école (Témoins de Notre Histoire 2)*, Turnhout: Brepols 1991.
- SORDILLO A., *Godfryd ze św. Wiktora. „Speculator castrorum Dei”*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. M.J. Janecki, W. Bajor, D. Poirel, Ł. Libowski, Lublin–Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki [w druku].
- STAMMBERGER R.M.W., *Ursakrament Kirche. Die Deutung der Kirchweihe durch Theologen des Hochmittelalters*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”. *Mittelalterliches und barockes Kirchenverständnis im Spiegel der Kirchweihe*, red. A. Warnke, R.M.W. Stammberger, C. Sticher, (Erudiri Sapientia 6), Berlin–Boston: De Gruyter 2006, s. 71-84.
- STRYCHARCZUK A., *Adam ze Świętego Wiktora i jego dorobek poetycki*, w: ADAM ZE ŚWIĘTEGO WIKTORA, *Sekwencje*, tłum. T. Gacia, Ł. Libowski, M.H. Nowak, A. Strycharczuk, A. Wilczyński, P. Wilk, red. Ł. Libowski, A. Strycharczuk, Lublin: Academicon 2023, s. 21-34.

- SWANSON R.N., *The Twelfth Century Renaissance*, Manchester–New York: Manchester University Press 1999.
- Totius Latinitatis Lexicon*, red. A. Forcellini, t. 1, Prati 1858-1860.
- Totius Latinitatis Lexicon*, red. A. Forcellini, t. 2, Prati 1861.
- VERGER J., *La Renaissance du XIIe siècle* (Initiations au Moyen Âge), Paris: Les Éditions du Cerf 1994.
- WÜNSCHE P., „*Quomodo ecclesia debeat dedicari*”. *Zur Feiargestalt der westlichen Kirchweihliturgie vom Frühmittelalter bis zum nachtridentinischen Pontifikale von 1596*, w: „*Das Haus Gottes, das seid ihr selbst*”. *Mittelalterliches und barockes Kirchenverständnis im Spiegel der Kirchweihe*, red. A. Warnke, R.M.W. Stammberger, C. Sticher (Erudiri Sapientia 6), Berlin–Boston: De Gruyter 2006, s. 113-141.
- ZAJĄC D., *Teologia zmartwychwstania Chrystusa w ujęciu ks. prof. Mariana Ruseckiego*, „«Perspectiva»”. *Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 17 (2018), nr 1, s. 196-204.

„MULTA IN HIS OMNIBUS LATENT PROFUNDA MYSTERIA”.
 HUGH, RICHARD AND ADAM OF ST VICTOR’S UNDERSTANDING
 OF CHURCH BUILDING

Abstract. The purpose of this paper is to provide an overview, without going into too much detail, of how church building was understood by selected three of the Victorines: Hugh († 1141), Richard († 1173) and Adam of St Victor († 1150). The study consists of three parts. The first contains four introductory remarks (the school of St Victor, the source texts, the symbolic mentality of medieval man, the distinction between two types of victorine interpretation of church building, ecclesial [adjective from the Latin noun *ecclesia*] and animalistic [adjective from the Latin noun *anima*]). The main part of the paper is formed by the second and third points of the text. The second point discusses three texts that contain an ecclesial interpretation of the Christian temple edifice: *Sermo I* by Richard from the tenth book of the second part of his *Liber exceptionum* and sequences XXIV and XXV by Adam. The third section presents two texts that lay out an animalistic reading of sacred architecture: Richard’s *Sermo II* of his *Liber exceptionum* and the fifth part of the second book of Hugo’s *De sacramentis christianae fidei*. The whole concludes with two summarising remarks.

Keywords: temple; church; soul; Victorines; Hugh of St Victor; Richard of St Victor; Adam of St Victor